

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEMELER VE
TARIM SEKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE ÖZER

DANIŞMAN

DOÇ. DR. HAKAN USLU

ADİYAMAN, 2023

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEMELER VE
TARIM SEKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE ÖZER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HAKAN USLU

ADİYAMAN, 2023

ÖZET

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEMELER VE TARIM SEKTÖRÜ

Melike ÖZER

İktisat Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haziran/2023

Danışman: Doç. Dr. Hakan USLU

Bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesinden pazarlanmasına kadar olan süreçlerin tamamına tarım denilmektedir. Tarım sektörü özellikle üzerinde yaşadığımız coğrafya açısından oldukça önemli ve vazgeçilemez bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze ülkemizin önemli bir kısmı, gelirini tamamen tarımdan elde etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Dolayısıyla tarım sektöründeki gelişmeler, değişimler, beklentiler vs. ekonomik anlamda önem arz etmektedir.

Bu çalışma Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tarımsal destekler ve tarım sektörü üzerine yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri olarak literatüre katkı sunacaktır. Ayrıca çalışmanın üzerinde durulması gereken ayırt edici özelliklerinden birisi de tarımsal desteklemelerin tarım açısından önemli sayılabilecek spesifik sektörel değişkenler üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz ediyor olmasıdır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin 9 ilini ve 2002-2020 yılları arasındaki dönemi kapsayan panel veri seti oluşturulup ekonometrik modeller yardımıyla tarımsal destekler ve tarımsal verimlilik, tarımsal alanlar, tarımsal ihracat, tarımsal üretim arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. Yapılan ekonometrik tahmin analiz sonuçları özet olarak, tarımsal desteklemeler ile tarımsal verimlilik, tarım alanları, tarımsal ihracat ve tarımsal üretim arasında genel anlamda pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal desteklemeler; Tarım sektörü; Güneydoğu Anadolu bölgesi; Panel veri analizi.

ABSTRACT

AGRICULTURAL SUPPORTS AND THE AGRICULTURAL SECTOR IN TURKEY

Melike ÖZER

Department of Economics

Adıyaman University, Graduate Education School, June/2023

Supervisor: Assoc. Prof. Hakan USLU

The whole process from the production of plant and animal products to the marketing is called agriculture. The agricultural sector has a very important and indispensable place, especially in terms of the geography we live on. From past to present, a significant part of our country has obtained its income completely from agriculture and continues to do so. Therefore, developments, changes, expectations, etc. in the agricultural sector are economically important.

The current study will contribute to the limited studies in the literature on the relationship between agricultural supports and the agricultural sector in the Southeastern Anatolia Region. In addition, the study empirically analyses the effect of agricultural supports on specific sectoral variables.

In this study, a panel data set covering 9 provinces of Turkey and the period between 2002-2020 is employed and the relationship between agricultural supports and agricultural productivity, agricultural areas, agricultural exports, agricultural production was analysed with the help of econometric models. The results of the econometric estimation analysis revealed that there is a generally positive relationship between agricultural supports and agricultural productivity, agricultural areas, agricultural exports and agricultural production.

Keywords: Agricultural supports; Agricultural sector; South-eastern Anatolia region; Panel data analysis.

ÖNSÖZ

Tarım kavramı, tarih boyunca insanlık açısından çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önem derecesi, özellikle tarım bakımından zenginleşmiş ülkeler açısından daha belirgin bir hal almaktadır. Türkiye de ekonomik anlamda tarımın diğer ülkelere göre daha fazla önem arz ettiği ülkelerden birisidir. Ülke nüfusumuzun önemli bir kısmı gelirini tarımdan elde etmektedir. Ayrıca ülkemizde tarım, nüfusun beslenmesini sağlamakta, milli gelir ve istihdama katkı sağlamakta, sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını karşılamakta, sanayiye sermaye aktarmakta ve ihracata da katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de tarımsal desteklerin belirli tarımsal değişkenler üzerindeki etkisini araştırmaktadır.

Ülkemizde tarımın önemi hemen hemen herkes tarafından bilinmekle beraber, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi için devlet tarafından yapılan tarımsal desteklerin tarım sektörünü belirli açılardan nasıl etkilediğine dair çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada hedeflenen durum ise yapılan analizlerle Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerin ve bölge genelinin tarımsal devlet sübvansiyonlarından nasıl etkilendiğini analiz etmektir.

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 depremlerinden etkilenen bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, başta kendi yakınlarım olmak üzere depremde hayatını kaybeden bütün vatandaşlara atfedilmiştir. Çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Hakan USLU’ya, eğitimim konusunda her zaman destekçim olan sevgili annem, babam ve eşime teşekkür ederim.

Adıyaman, Haziran, 2023

Melike ÖZER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Melike ÖZER

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE’NİN TARIM POLİTİKALARI	4
2.1. Türkiye’nin Tarım Politikaları Tarihçesi.....	4
2.2. Türkiye’de Tarım Sektörü	6
2.2.1. Tarımsal üretim.....	6
2.2.2. Tarım alanları.....	13
2.2.3. Tarımsal dış ticaret	21
3. TARIM VE TARIMSAL DESTEKLEME TÜRLERİ	27
3.1. Tarımsal Destekleme Türleri	27
3.1.1. Alan bazlı tarımsal destekler.....	27
3.1.2. Fark ödemesi destekleri	33
3.1.3. Hayvancılık destekleri.....	38
4. TARIMSAL DESTEKLER VE TARIMSAL GELİŞME LİTERATÜR TARAMASI	45
4.1. Tarımsal Desteklemeler ve Tarım Sektöründeki Gelişme İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar	45
5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ TARIMSAL DESTEKLEMELER VE TARIM SEKTÖRÜ ÜZERİNE AMPİRİK UYGULAMA	53

5.1. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular	53
5.1.1. Veri seti.....	53
5.1.2. Ekonometrik model.....	54
5.1.3. Bulgular.....	59
6. SONUÇ	64
KAYNAKÇA.....	66
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1. Türkiye’de Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı ...	6
Tablo 2.2. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal Üretim Miktarları (Milyon Ton).....	7
Tablo 2.3. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Toplam Üretim Miktarlarının Karşılaştırılması (Ton)	11
Tablo 2.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Üretim Miktarlarının Oranları (Milyon Ton).....	13
Tablo 2.5. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Tarım Alanları Miktarlarının Karşılaştırılması (Hektar)	14
Tablo 2.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarım Alanlarını Kullanım Oranları (Milyon Hektar)	15
Tablo 2.7. Türkiye’de ve Bölgeler Bazında Tarımsal Ürün Değerleri (Milyon TL).....	15
Tablo 2.8. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Tarımsal Ürün Değerlerinin Karşılaştırılması (TL).....	19
Tablo 2.9. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Üretim Değerlerinin Oranları (Milyon TL)	21
Tablo 2.10. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal İhracat Miktarları ve Toplamları	22
Tablo 2.11. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal İthalat Miktarları ve Toplamları	22
Tablo 2.12. Türkiye’de Genellikle İthal ve İhraç Edilen Ürünler.....	23
Tablo 2.13. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2013-2021 Yılları Arasındaki Tarımsal Dış Ticaret Değerlerinin Karşılaştırılması (1000 ABD Doları)	24

Tablo 2.14. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Dış Ticaret Değerlerinin Oranları.....	25
Tablo 3.1. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarım Alanları Miktarları ve Toplamları (Milyon Hektar).....	38
Tablo 5.1. Tanımlayıcı İstatistikler	53
Tablo 5.2. Korelasyon Matrisi	54
Tablo 5.3. Sabit Etkiler Regresyon Analizi; Tarımsal Üretim ve Desteklemeler.....	59
Tablo 5.4. Sabit Etkiler Regresyon Analizi ; Tarımsal İhracat ve Desteklemeler.....	60
Tablo 5.5. Sabit Etkiler Regresyon Analizi ; Tarımsal Alanlar ve Desteklemeler	61
Tablo 5.6. Sabit Etkiler Regresyon Analizi ; Tarımsal Verimlilik ve Desteklemeler	62

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Destek Türlerinin 2002-2020 Yılları Arasındaki Genel Seyri.....	25
Şekil 2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Desteklerin 2002-2020 Yılları Arasındaki Genel Seyri.....	26
Şekil 3.1. Adıyaman İli 2002-2020 Yılları Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri....	28
Şekil 3.2. Gaziantep İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri.....	28
Şekil 3.3. Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri.....	29
Şekil 3.4. Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri.....	30
Şekil 3.5. Batman İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri....	30
Şekil 3.6. Siirt İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri....	31
Şekil 3.7. Mardin İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri ...	32
Şekil 3.8. Kilis İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri ...	32
Şekil 3.9. Şırnak İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri	33
Şekil 3.10. Adıyaman İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri	34

Şekil 3.11.	Gaziantep ili 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri.....	34
Şekil 3.12.	Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri	35
Şekil 3.13.	Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri.....	35
Şekil 3.14.	Batman İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri	36
Şekil 3.15.	Siirt İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri.....	36
Şekil 3.16.	Mardin İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri.....	37
Şekil 3.17.	Kilis İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri.....	37
Şekil 3.18.	Şırnak İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri	38
Şekil 3.19.	Adıyaman İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri	40
Şekil 3.20.	Gaziantep İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri.....	40
Şekil 3.21.	Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri.....	41
Şekil 3.22.	Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri	41
Şekil 3.23.	Batman İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri.....	42
Şekil 3.24.	Siirt İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri	42
Şekil 3.25.	Mardin İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri	43
Şekil 3.26.	Kilis İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri	43
Şekil 3.27.	Şırnak İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri.....	44

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
OTP	: Ortak Tarım Politikası
TARSEY	: Tarım Sektörü Entegre Yönetim Bilgi Sistemi
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YY	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Gerek bitkisel gerekse hayvansal çıktılarının elde edilmesi, bu çıktılarının verimliliklerinin artırılması, ürünlerin yetiştirilmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanmasını içeren süreçlerin tamamına tarım denilmektedir. Tarım bütün ülkeler açısından önemli bir gelir kaynağı olmakla beraber, ülkemizde de ekonomik anlamda değeri paha biçilmez bir yere sahiptir. Özellikle kişi başına reel gelirin düşük olduğu ülkelerde tarım, diğer ülkelere nazaran daha önemlidir. Gelişmekte olan bu ülkelerde genellikle tarıma ve diğer birincil sanayilere ağırlık verilmektedir. Ancak tarımın herhangi bir ekonomiye olan katkısını bu şekilde tek bir açıdan değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Daha geniş açıdan bakıldığında tarım bir ülkenin milli gelirine katkı sağlamak, o ülkenin gıda arzını arttırmak, ülkenin ham maddesi için ön koşul oluşturmak, sermaye kıtlığını önlemek ve etkili bir talep yaratmak gibi birçok açıdan ekonomilere fayda sağlamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2021 yılında gerçekleştirilen tarımsal üretim miktarı yaklaşık 120 milyon ton olurken, tarımsal ithalat değeri 12 milyon dolar, tarımsal ihracat değeri ise yaklaşık 7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dünya genelinde Türkiye gibi tarım alanında kendini geliştirmiş olan ülkelere bakıldığında Rusya, Ukrayna, Kanada, Çin gibi ülkeler ön plana çıkmaktadır.

Dünya üzerinde faaliyette bulunan tarım çeşitlerine bakıldığında ilk olarak sürdürülebilir tarım öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir tarım, uzun dönemde doğal kaynakları muhafaza etmekle beraber, çevremize zarar vermeyecek tarımsal teknolojilerin kullanıldığı tarım türüdür (Turhan, 2005: 13). Sürdürülebilir tarım politikaları, enerji kullanımının sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu bir şekilde ilerlemesi ve gelecek nesiller için yaşanabilir çevrelerin sağlanması açısından oldukça önemlidir (Karaca, 2013: 1). Ülkemizde sürdürülebilir tarımı desteklemek adına Tarım Sektörü Entegre Yönetim Bilgi Sistemi (TARSEY) projesi gerçekleştirilmektedir. TARSEY, 2015 yılından itibaren ülkemizde sürdürülebilir tarım uygulamalarının tamamını kapsayan bir sistem olup, ülkemiz tarımı açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir (Çeker, 2016: 1).

Bir başka tarım çeşidi olan organik tarım hakkında birçok tanım olmakla beraber, herkes tarafından kabul edilmiş ortak bir tanım bulunmamaktadır. Bu tanımlardan birine göre organik tarım, bütüncül, uygar, çevresel ve ekonomik olarak sürdürülebilir sistemler oluşturmayı amaçlayan bir tarım yaklaşımıdır. Genel olarak organik tarım ne gübresiz-

ilaçsız tarım, ne de doğal tarımdır. Organik tarım bütün aşamalarıyla kendine özel prensip ve uygulamaları olan, sürdürülebilir tarım sistemlerinden birisidir (Demiryürek, 2011: 27).

Ekolojik tarım, toprağın bereketini, toprağın yapısını koruyup daha iyi hale getirmek ve endüstriyel tarımda kimyasal ürün kullanımı gibi konularla mücadele etmek amaçlarına hizmet eden bir tarım türüdür. Söz konusu tarım türü, hayvanların, toprağın, bitkilerin doğal yöntemlerle işlenmesinden öte, dünya üzerindeki yaşamı devam ettirmek için bütüncül bir yaklaşım olarak ele alınmıştır (Demir, 2019).

Türkiye’de ve dünya genelinde uygulanan bütün bu tarım türleri var olmakla beraber ülkede üretimi gerçekleştirilen tarım ürünlerini kabataslak sıralayacak olursak, tahıl kategorisinde; buğday, arpa, mısır, yulaf ve pirinç; baklagiller kategorisinde; nohut, fasulye ve mercimek; yumrulu bitkiler kategorisinde; patates ve soğan; sanayi bitkileri kategorisinde; tütün, pamuk, şeker pancarı, zeytin, haşhaş, keten, kenevir, gül ve anason; yağ bitkileri kategorisinde ayçiçeği, soya fasulyesi ve yer fıstığı; meyve kategorisinde ise elma, turunçgiller, muz, fındık ve incir sayılabilir.

Sayılan bu tarımsal ürünler ile ülkedeki tarım sektörünün önemli gelir yarattığı görülmektedir. Tarım sektörünün önemli bir gelir kaynağı yaratması demek, ele alınan ülkede üretime ve üreticiye önem verilmesi, bir başka deyişle üretimin ve üreticinin devlet tarafından desteklenmesi demektir. Bu noktada tarımsal desteklemeler tanımı ortaya çıkmaktadır. Tarımsal destekleme, tarım üreticilerinin ürün alıp sattığı piyasalarda ekonomik istikrarı ve devamlılığı sağlamak amacıyla devletlerin çeşitli yollardan gerçekleştirdiği yardımlardır. Bu desteklemeler Türkiye’de genel olarak alan bazlı destekler, fark ödemesi destekleri, hayvancılık destekleri olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2020 yılında tarım sektörünün toplam GSYH ’ya katkısı 337 milyar TL olmuştur. Bu da toplam GSYH’nin yaklaşık olarak %13’ü demektir. Aynı zamanda 2020 yılında ülkede çalışan nüfusun %18’i (4 milyon) tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarımın, kayıt dışılığın fazla olduğu bir sektör olduğu düşünüldüğünde bu rakam büyümektedir. Tarım sektörü, ülkelerin ödemeler bilançosu üzerinde de oldukça etkilidir. Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre tarım sektörüne yönelik verilen desteklemeler 2000’li yılların başından bu yana nominal olarak yaklaşık 8 kat artış göstermiştir. Sektöre verilen toplam destekleme miktarı 2002 yılında yaklaşık 2 milyar TL iken bu rakam 2018 yılında 15 milyar TL’ye yaklaşmıştır. Fakat aynı dönemde desteklemelerin Gayrisafi Milli Hasıla içindeki payı %0,5’ten %0,4’e

gerilemiştir. Sektöre yönelik 2018 yılında verilen desteklemelere bakıldığında bu desteklemeler içerisinde en büyük payı 4,2 milyar Türk Lirası (TL) ile fark ödemesi desteklemeleri almıştır. Fark ödemesi desteklemelerini 4,1 milyar TL ile hayvancılık faaliyetlerine yönelik verilen desteklemeler takip etmiştir. Tarımsal desteklemelerden en çok pay alan üçüncü destekleme türü ise yaklaşık 3,5 milyar TL ile alan bazı desteklemeler olmuştur.

Çalışmanın kapsamına giren Türkiye'nin tarım deposu olarak değerlendirilebilecek Güneydoğu Anadolu Bölgesi, ülke tarımına önemli katkılarda bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam alanın yarısından fazlası tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkedeki tarımsal alanın önemli bir kısmına sahiptir. Ayrıca analize konu bölge 2004 yılından beri ülkede en çok tarımsal destekleme alan bölge olmuştur. Ek olarak, bu bölgede son yıllarda tarla bitkileri tarımından bahçe bitkileri tarımına doğru tarımsal yapıdaki önemli değişim de çalışmanın bu bölgeyi analize konu etme nedenlerindendir (Uslu, 2021: 461).

Bu çalışmada, tarım sektöründeki desteklemeler ve bu desteklerin etkileri Güneydoğu Anadolu Bölgesi için çeşitli ampirik analiz yöntemleri ile incelenecektir. Çalışmada TÜİK, Tarım ve Orman Bakanlığı ve diğer tarımla ilgili olan kuruluşların resmi web sayfalarından elde edilen sayısal verilerden faydalanılarak bölgenin tarımsal desteklerden nasıl etkilendiği saptanmaya çalışılacaktır.

2. TÜRKİYE’NİN TARIM POLİTİKALARI

2.1. Türkiye’nin Tarım Politikaları Tarihçesi

Tarım, insanlık tarihindeki ilk faaliyet olarak bilinmektedir. Öyle ki Hz. Âdem’in tarımla ilgilendiği bilinmektedir. Tarım tarihinin bu kadar eskiye dayanmasının başlıca nedeni insanların yaşamak için gereksinim duyduğu beslenme ihtiyacına tarımın cevap verebiliyor olmasıdır. Bu nedenle diğer ekonomik faaliyet gruplarından da farklı bir uğraşı alanıdır. Dünyada ekonomik açıdan insanları etkileyen 3 farklı olay yaşanmıştır. Bunlardan birisi tarım devrimi, diğeri sanayi devrimi, üçüncüsü de şu anda sanayi devriminin sonlarına gelmemizle beraber ortaya çıkan bilgi devrimidir. Bu çalışmada bunların ilki olan tarım sektörü ile ilgilenilecektir. Tarım devrimi ile beraber insanlar göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmiş, tarım ürünlerinde verim artışı olmuş, insanlar tarım alanında eskiye oranla daha fazla uzmanlaşmış, tarımsal faaliyetler uğraşı alanına göre farklı kollara ayrılmış, insanlar güçlü tohumları seçmeye ve bu tohumları üretmeye başlamıştır (Direk, 2012: 9).

Türkiye, bugünkü durumu itibarı ile gelişmekte olan ülkeler grubunda yer almaktadır. Dolayısıyla bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de tarım önemli bir paya sahiptir. Son yıllarda tarımın Türkiye ekonomisi içerisindeki payı azalsa da tarım, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir. Zira giderek sayıca artan nüfusun beslenmesi, gerekli olan sermaye ve dövizin sağlanması, gerekli olan hammadde ihtiyacının karşılanması, çalışan kesimin büyük bölümünün tarım alanında çalışması vs. sektörün önemini arttırmaktadır (Kayıran & Metintaş, 2021).

Birinci Dünya Savaşı döneminde üreticinin malına el konulduğu için tarım büyük ölçüde gerilemiş, daha sonra ittifak ve terakki yönetiminin çiftçiye güvence vermesiyle çiftçiler üretime başlamıştır. Millî Mücadele dönemine gelindiğinde ekonomik yükün büyük kısmı köylünün sırtına binmiştir, hayvan bile besleyemeyen köylü kesim bu dönemde finansmanını silahaltına girmekle sağlamaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı dönemi ve Millî Mücadele Dönemi karşılaştırıldığında, tarımsal ekonomi anlamında Millî Mücadele Döneminin daha sancılı geçtiği görülmektedir. Millî Mücadele Döneminde TBMM hükümeti bu durumu hafifletmek amacıyla çiftçiye çift hayvanı, kredi, vergi muafiyeti vs. gibi teşvikler sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, İzmir İktisat Kongresi

toplandığında aşar vergisinin kaldırılması, tarımsal eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, tarımın gümrük politikaları ile desteklenmesi gibi teşvikler kararlaştırılmıştır. Bu yıllarda özellikle tarımsal üretimi arttırmaya, köylüden alınan vergiyi hafifletmeye, tarımda makineleşmeye yönelik tedbirler alınmıştır. 1930'lu yıllarda tarım sektöründen ziyade, ekonomik anlamda sanayi, ulaştırma ve dış ticaret kesimlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Tarım sektörü bu dönemde özellikle 1929 buhranından payını dünya piyasalarında değer kaybederek almıştır. Bu durumu toparlamak için 1931 yılında Birinci Ziraat Kongresi, 1938 yılında Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi düzenlenmiş, toprak mülkiyeti ile ilgili politikalar gözden geçirilmiş ve yine durumu telafi etmek için çeşitli politikalar izlenmiştir (Kayıran & Metintaş, 2021).

Tarım sektörü diğer sektörlerle kıyaslandığında, devlet müdahalesine ihtiyaç duyan bir sektördür. Yalnız bu müdahalenin destekleme yönünde olması daha çok dikkat çekmektedir. Devlet bunu yaparken, üreticinin yaşam kalitesini arttırmayı ve tüketiciye kaliteli, uygun ve yeterli miktarda ürün ulaştırmayı amaç edinmektedir. Türkiye olumlu anlamda tarım bakımından kendine yeterli bir ülke olmakla beraber, olumsuz anlamda gelişmiş ülkelerden üretim bakımından geri kalmaktadır. Bunun için tarıma olan yatırımların ve uzun vadeli finansman gerektiren alt yapıların oluşturulması önem arz etmektedir (Arslan & Öztürk, 2021: vi).

Osmanlı döneminde tarım üzerinden ‘‘Öşür’’, ‘‘Salariye’’, ‘‘Nüzül’’, ‘‘Sürsat’’ gibi vergiler alınmaya başlamıştır. Söz konusu vergilerin her biri ayrı amaçlara hizmet etmektedir. Aynı zamanda bu dönemde toprağın ayrı bölümlere ayrıldığı da görülmüştür. Yine bu toprakların her biri, vergiler gibi ayrı amaçlara hizmet etmiştir. İlerleyen yıllarda cumhuriyetin ilanı ile birlikte, tarım politikalarında da önemli değişimler ve gelişimler yaşanmıştır. Osmanlı döneminde 1960'lı yıllara kadar tarımsal üretim hâkim olmuştur. 1960'lardan sonra ise bu yapı tamamen tersine dönmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde halkın büyük bir kısmı tarımla meşgul olmuştur. Bu dönemde aşar vergisi kaldırılmış, çiftçiye toprak mülkiyeti hakkı tanınmış, çiftçiye sübvans etmeye yönelik politikalar uygulanmıştır (Durak & Karadağ, 2017: 91).

Ülkemizde 2000 yılı sonrasında Dünya Bankası ile Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması yapılmıştır. Ekonomik Reform Kredisi Anlaşmasının en temel amacı kamu kesimi üzerindeki baskıları kaldırmak için desteklemeleri aşamalı olarak kaldırmak ve özellikle düşük gelirli çiftçileri desteklemeye yönelik olan Doğrudan Gelir Desteği uygulamasına geçmektir. Söz konusu proje kırsal kesimde proje bilincinin oluşması ve

küçük-orta büyüklükteki işletmelere destek verilmesi açısından önem arz etmektedir (Tan vd. 2010).

2.2. Türkiye’de Tarım Sektörü

2.2.1. Tarımsal üretim

Türkiye’de yetiştirilen tarımsal ürün çeşitlerini genel olarak buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, tütün, pamuk, şeker, keten, kenevir, haşhaş, çay zeytin ayçiçeği, incir, turunçgiller, elma, üzüm, kivi, kayısı, antep fıstığı, muz, fındık, anason, kestane, kırmızı-yeşil mercimek, soya fasulyesi, ispir, kanola, gül, susam, pirinç ve patates olarak sıralanabilir.

Söz konusu tarımsal ürünlerin yetiştiiği yerler ve mevsimler aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 2.1. Türkiye’de Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı

Ürün	Bölge/ Mevsim
Buğday, arpa, yulaf, çavdar	Üretiminde İç Anadolu Bölgesi (Konya) birinci sıradadır. Sonbaharda ekilip, yaz kuraklığında hasat edilmektedir.
Mısır	Üretiminde Akdeniz Bölgesi birinci sıradadır. Yazın sulamanın yapıldığı her yerde yetişebilmektedir.
Tütün	İç Anadolu bölgesi hariç her yerde yetişebilmektedir. Üretiminde Ege Bölgesi (Manisa) ilk sırada yer almaktadır.
Pamuk	Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Şanlıurfa) üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Yaz kuraklığı istemektedir.
Şeker pancarı	İç Anadolu Bölgesi (Konya) üretiminde birinci sırada yer almaktadır.
Keten	Marmara ve Ege bölgelerinde yetişmektedir. Üretiminde Afyon birinci sırada yer almaktadır.
Kenevir	Karadeniz Bölgesi (Samsun) üretimde ilk sırada yer almaktadır.
Haşhaş	Doğu Karadeniz haricindeki her yerde yetişebilmektedir. Üretiminde Ege Bölgesi (Afyon) ilk sırada yer almaktadır.
Çay	Tamamı Karadeniz Bölgesi (Rize) ilinde yetişmektedir. Tropikal bir ürün olmasıyla bilinmektedir.
Zeytin	Artvin-Yusufeli’nde mikro klima olarak yetişmektedir. Sofralık zeytinde Marmara Bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Yağlık zeytinde Ege Bölgesi ilk sırada yer almaktadır.
İncir	Üretiminde Ege Bölgesi (Aydın) ilk sırada yer almaktadır.
Turunçgiller	%85’İ Akdeniz Bölgesinde %10’u ise Ege Bölgesi (Muğla)’da yetişmektedir.

[Tablo 2.1. (Devam) Türkiye’de Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı].

Ürün	Bölge/ Mevsim
Elma	Üretiminde İç Anadolu Bölgesi ilk sırada yer almaktadır.
Üzüm	Üretiminde Ege Bölgesi (Manisa) ilk sırada yer almaktadır. Her yerde yetişebilmektedir.
Kivi	Üretiminde Karadeniz Bölgesi ilk sırada yer almaktadır.
Kayısı	Üretiminde Doğu Anadolu Bölgesi (Malatya) ilk sırada yer almaktadır.
Antep fıstığı	Üretiminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Şanlıurfa) ilk sırada yer almaktadır.
Yer fıstığı	En fazla Akdeniz Bölgesi (Çukurova)’da yetişmektedir.
Muz	Üretiminde Mersin (Anamur) birinci sırada yer almaktadır. Muz üretiminin tamamı Akdeniz Bölgesinde yapılmaktadır.
Fındık	Üretiminde Karadeniz Bölgesi birinci sırada yer almaktadır.
Anason	Üretiminde Burdur ilk sırada yer almaktadır.
Kestane	Üretiminde Ege Bölgesi (Aydın) birinci sırada yer almaktadır.
Kırmızı ve yeşil mercimek	Kırmızı mercimekte Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Diyarbakır), yeşil mercimekte ise Marmara Bölgesi (Tekirdağ) birinci sırada yer almaktadır.
Soya fasulyesi	Karadeniz iklimine uyum sağlamasıyla bilinmektedir ancak sulama bakımından en çok Akdeniz Bölgesinde yetiştirilmektedir.
Susam	Üretiminde Akdeniz Bölgesi birinci sırada yer almaktadır.
Pirinç	Üretiminde Edirne-Meriç Nehri birinci sırada yer almaktadır.
Patates	Üretiminde Niğde birinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2.2. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal Üretim Miktarları (Milyon Ton)

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
1995	2.8	1.7	4.6	0.25	4.5	6.6	4.9	7.9	5.8	9.2	5.9	0.88
1996	3.2	2.2	4.9	0.20	3.9	6.9	5.3	8.9	6.3	10.3	6.4	0.88

[Tablo 2.2. (Devam) Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal Üretim Miktarları (Milyon Ton)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
1997	3.2	2.5	4.4	0.30	4.7	7.1	5.6	10.5	6.7	10.9	6.9	0.94
1998	3.6	2.5	5.7	0.22	4.8	7.5	5.9	12.9	7.4	12.8	7.3	0.96
1999	3.5	2.4	3.9	0.22	4.2	6.8	5.8	9.5	6.8	11.4	6.7	0.96
2000	3.2	2.2	3.9	0.30	5.3	7.7	5.8	11.2	7.3	11.6	7.3	0.88
2001	3.3	2.6	6.9	0.38	4.4	6.9	4.7	6.9	6.6	8.8	5.5	0.82
2002	3.5	2.5	6.5	0.24	4.3	7.2	5.1	9.9	6.7	10.9	6.4	0.89
2003	3.9	2.4	6.4	0.21	4.1	6.6	4.5	8.9	6.9	9.8	5.6	0.90
2004	4.2	2.7	6.7	0.34	5.9	9.2	5.9	9.6	7.4	10.8	7.2	0.85
2005	3.7	2.9	7.3	0.32	6.4	9.9	6.4	10.9	8.4	11.4	7.6	0.78

[Tablo 2.2. (Devam) Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal Üretim Miktarları (Milyon Ton)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
2006	3.4	3.6	7.5	0.28	6.4	11.1	5.7	11.6	8.4	11.5	7.3	0.78
2007	3.8	3.6	7.8	0.28	6.6	9.3	5.6	8.9	7.9	10.1	6.1	0.71
2008	3.7	3.6	5.1	0.31	6.9	11.3	5.9	10.8	8.6	10.8	7.1	0.73
2009	3.6	3.6	7.8	0.27	6.3	10.7	6.3	13.4	7.9	13.1	7.3	0.63
2010	5.9	5.3	8.3	0.24	7.3	12.8	6.3	12.8	8.5	14.7	8.2	0.67
2011	5.9	5.5	8.7	0.28	7.1	13.2	6.5	14.4	8.7	14.2	8.3	0.63
2012	5.6	4.9	9.1	0.31	8.3	14.1	6.7	14.2	8.6	13.6	7.5	0.59
2013	6.5	4.9	1.2	0.30	8.4	15.6	7.9	16.7	9.6	14.3	8.1	0.50
2014	5.6	5.2	8.9	0.29	9.2	15.6	7.8	15.6	9.1	14.2	7.7	0.44

[Tablo 2.2. (Devam) Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal Üretim Miktarları (Milyon Ton)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
2015	6.2	5.5	1.1	0.29	9.1	15.8	7.7	17.3	9.6	16.6	8.6	0.46
2016	6.3	7.4	8.8	0.29	10.4	16.2	8.2	17.9	9.4	16.7	8.9	0.47
2017	7.7	7.4	1.1	0.31	10.9	17.7	8.5	18.9	9.7	17.4	9.2	0.48
2018	8.2	6.9	8.7	0.30	10.7	17.9	8.7	18.8	9.4	16.7	8.6	0.48
2019	7.5	6.6	9.9	0.30	11.4	18.9	8.9	21.2	9.3	16.8	9.1	0.47
2020	8.5	7.6	10.9	0.30	11.8	20.9	9.8	23.2	10.3	18.7	9.9	0.58
2021	7.1	6.8	9.4	0.33	12.9	19.8	9.2	20.4	10.1	16.7	9.1	0.52

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.01.2022)

Yukarıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından faydalanılarak ülkemizde bölgesel olarak tarımsal üretim miktarları ele alınmıştır. Kuzeydoğu Anadolu için en düşük üretim miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı, 2020 yılında görülmüştür. Kuzeydoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 132 milyon tondur. Ortadoğu Anadolu için en düşük üretim miktarı 1995

yılında görülürken en yüksek üretim miktarı, 2020 yılında görülmüştür. Ortadoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 113 milyon tondur. Güneydoğu Anadolu için en düşük üretim miktarı 2000 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Güneydoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 191 milyon tondur. İstanbul için en düşük üretim miktarı 1996 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2021 yılında görülmüştür. İstanbul’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 7 milyon tondur. Batı Marmara için en düşük üretim miktarı 1996 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2021 yılında görülmüştür. Batı Marmara’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 195 milyon tondur. Ege için en düşük üretim miktarı 1996 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Ege’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 322 milyon tondur. Doğu Marmara için en düşük üretim miktarı 2003 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Doğu Marmara’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 178 milyon tondur. Batı Anadolu için en düşük üretim miktarı 2001 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Batı Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 362 milyon tondur. Akdeniz için en düşük üretim miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Akdeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 220 milyon tondur. Orta Anadolu için en düşük üretim miktarı 2001 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Orta Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 352 milyon tondur. Batı Karadeniz için en düşük üretim miktarı 2001 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 2020 yılında görülmüştür. Batı Karadeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 202 milyon tondur. Doğu Karadeniz için en düşük üretim miktarı 2014 yılında görülürken en yüksek üretim miktarı 1998 yılında görülmüştür. Doğu Karadeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam üretim miktarı ise 18 milyon tondur.

Tablo 2.3. *Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Toplam Üretim Miktarlarının Karşılaştırılması (Ton)*

Yıllar	Türkiye	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Oran
1995	54630832	4571396	8%
1996	59247988	4972878	8%
1997	63425352	4305015	7%

[Tablo 2.3. (Devam) Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Toplam Üretim Miktarlarının Karşılaştırılması (Ton)].

Yıllar	Türkiye	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Oran
1998	71217115	5664526	8%
1999	61924308	3988344	6%
2000	66482240	3955147	6%
2001	57437239	6853177	12%
2002	63748349	6418390	10%
2003	59880112	6350453	11%
2004	70475367	6638463	9%
2005	75461494	7259419	10%
2006	77175976	7499721	10%
2007	70286396	7773434	11%
2008	74382684	5003257	7%
2009	80368121	7712982	10%
2010	90579900	8221300	9%
2011	93293082	8688056	9%
2012	92921409	9031798	10%
2013	102414889	10085191	10%
2014	99443102	8979518	9%
2015	106900422	10161599	10%
2016	107857547	8757978	7%
2017	117925235	10000276	8%
2018	115048445	8693663	8%
2019	119166496	9087976	8%
2020	131927312	10878303	8%
2021	121902902	9343207	8%

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 14.02.2022)

Türkiye geneline bakıldığında tarımsal üretimin en fazla olduğu yıl 2020 yılı olmuştur, buna karşılık Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de en fazla tarımsal üretimin yapıldığı yıl 2020 yılı olarak görülmektedir. Türkiye’de tarımsal üretim 1995-1998 yılları arasında düzenli bir artış göstermiş, 1999 yılında düşüş eğilimi içerisine girmiş ve 2000 yılında tekrar artış göstermiştir. Bu şekilde dalgalı olarak Türkiye’de bazı yıllar aralığında tarımsal üretim miktarları artmış bazı yıl aralıklarında ise azalmıştır. (Dalgalı bir eğilim

göstermiştir). Aynı dalgalı eğilimin Türkiye genelinde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de görüldüğü söylenebilir. Tarımsal üretim anlamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye içerisindeki en büyük payı 2001 yılında %12 olarak görülmektedir. En düşük paylar ise 1999 ve 2000 yıllarında %6 olarak görülmektedir. Burada dikkat çekmesi gereken bir diğer ayrıntı Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarımsal üretimde 2000 yılında en dip noktadan 2001 yılında yüksek noktaya ulaşmasıdır.

Tablo 2.4. *Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Üretim Miktarlarının Oranları (Milyon Ton)*

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Adıyaman	Kilis	Şanlıurfa	Diyarbakır	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
9.4	0.99	0.56	0.16	4.1	1.7	1.4	0.23	0.27	0.11
Oran	%11	%6	%2	%43	%18	%14	%2	%3	%1

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 08.03.2022)

Tabloya bakıldığında tarımsal üretim miktarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri arasında en fazla olduğu ilin %43 oranı ile Şanlıurfa olduğu görülmektedir, buna karşılık Güneydoğu Anadolu Bölgesi için tarımsal üretimin en az yapıldığı il ise %1 ile Siirt'tir.

2.2.2. Tarım alanları

Ülkemizdeki toprakların %36'sı ekili alan, %32'si mera, %36'sı ormanlar ve %6'sı kullanılmayan alanlardır. 1949 yılında Türkiye'deki toprakların %20'si tarım alanlarına, %50'si çayır ve mera alanlarına, %13'ü orman alanlarına % 17'si ise diğer alanlara ayrılmıştır; 2000 yılına gelindiğinde bu alanların %34'ünün tarıma, %22'sinin çayır ve meralara, %26'sının ormanlara, %18'i diğer alanlara ayrıldığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde yeni tarım alanları kazanmak için, aslında tarım için çok uygun olmayan orman, çayır ve mera alanlarında gerileme meydana gelmiştir (Bayar, 2004: 41).

Tablo 2.5. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Tarım Alanları Miktarlarının Karşılaştırılması (Hektar)

Yıllar	Türkiye	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Oran
1995	24314710	2909331	12%
1996	24457621	2955921	12%
1997	24239158	2989966	12%
1998	24362820	3008180	12%
1999	24213095	3048111	13%
2000	23768125	2991273	13%
2001	23740022	3033138	13%
2002	23905693	3107029	13%
2003	23309890	2979086	13%
2004	23812992	3057156	13%
2005	23775459	3034084	13%
2006	22981020	2889438	13%
2007	21978693	2822511	13%
2008	21555242	2737903	13%
2009	21351696	2729851	13%
2010	21383626	2781922	13%
2011	20522626	2578900	13%
2012	20581039	2470527	12%
2013	20573477	2638349	13%
2014	20697903	2617955	13%
2015	20649766	2589932	13%
2016	20381943	2479953	12%
2017	19998498	2409952	12%
2018	19723076	2323768	12%
2019	19580744	2303431	12%
2020	19586384	2286340	12%
2021	19881533	2287330	12%

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 21.04.2022)

Türkiye geneline bakıldığında işlenen tarım alanlarının en fazla olduğu yıl 24 milyon hektar ile 1996 yılı olmuştur. Tabloda dikkat çeken ayrıntı Türkiye geneli için arada istisnalar olmak kaydıyla işlenen tarım alanlarının sürekli azalan bir eğilime sahip olmasıdır. Yani gün geçtikçe işlenen tarım alanlarının azaldığının söylenmesi mümkündür. Aynı konuya Güneydoğu Anadolu Bölgesi perspektifinden bakıldığında en fazla işlenen tarım alanı rakamına 2002 yılında ulaşıldığı görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin işlenen tarım alanı bakımından Türkiye içerisindeki payının %12-%13 civarlarında olduğu görülmektedir.

Tablo 2.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarım Alanlarını Kullanım Oranları (Milyon Hektar)

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Adıyaman	Kilis	Şanlıurfa	Diyarbakır	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
2.3	0.12	0.17	0.04	0.87	0.55	0.27	0.07	0.10	0.05
Oran	%6	%8	%2	%38	%24	%12	%3	%4	%3

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.04.2022)

Tabloda görüldüğü gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarım alanı kullanımı bakımından en zengin il %38 ile Şanlıurfa, en az tarım alanı kullanım oranına sahip olan il ise %2 oranı ile Kilis'tir. Tarım alanlarını kullanım bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki iller büyükten küçüğe doğru sıralandığında en fazla tarım alanlarından istifade eden ilin Şanlıurfa, ardından Diyarbakır, ardından Mardin, Adıyaman, Gaziantep, Şırnak ve Siirt en sonuncu ilin de Kilis olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken bir ayrıntı, Gaziantep'in Adıyaman'dan kat kat büyük olmasına rağmen, Adıyaman'ın Gaziantep'ten daha fazla tarım alanlarını kullanmasıdır.

Tablo 2.7. Türkiye’de ve Bölgeler Bazında Tarımsal Ürün Değerleri (Milyon TL)

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
1995	0.09	0.08	0.01	0.03	0.17	0.34	0.19	0.16	0.29	0.18	0.19	0.08
1996	0.16	0.16	0.33	0.03	0.34	0.64	0.37	0.28	0.53	0.31	0.32	0.13

[Tablo 2.7. (Devam) Türkiye’de ve Bölgeler Bazında Tarımsal Ürün Değerleri (Milyon TL)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
1997	0.25	0.26	0.54	0.07	0.53	0.99	0.54	0.54	0.90	0.52	0.60	0.25
1998	0.50	0.53	1.2	0.10	1.1	2.1	1.3	1.1	1.9	1.1	1.2	0.55
1999	0.90	0.92	1.5	0.16	1.5	2.9	1.9	1.6	2.7	1.6	1.8	0.90
2000	1.2	1.5	2.2	0.20	2.4	4.6	2.8	2.4	3.9	2.3	2.5	1.1
2001	1.7	1.9	3.4	0.31	2.9	5.6	3.3	2.6	5.6	2.8	3.2	1.6
2002	2.4	2.5	4.8	0.39	4.5	9.5	5.1	4.4	8.4	4.3	4.5	1.9
2003	3.3	3.5	6.6	0.45	5.8	11.5	6.8	5.9	11.3	5.4	5.9	2.5
2004	3.9	3.9	6.9	0.56	6.9	13.9	8.2	6.5	12.9	6.3	6.9	2.6
2005	3.9	4.9	7.4	0.56	7.9	14.8	9.2	6.9	14.8	6.7	7.7	3.9
2006	4.4	4.9	8.3	0.62	8.4	17.4	10.1	7.3	16.3	6.7	8.2	4.2

[Tablo 2.7. (Devam) Türkiye’de ve Bölgeler Bazında Tarımsal Ürün Değerleri (Milyon TL)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
2007	4.7	5.3	8.6	1.1	9.6	17.9	10.5	7.9	18.9	7.2	8.8	4.2
2008	4.9	5.7	8.3	0.76	11.3	20.4	11.2	8.9	20.7	7.9	10.5	4.9
2009	5.5	5.9	10.4	0.77	11.4	21.3	12.6	9.9	21.6	9.1	10.5	4.4
2010	9.6	9.2	14.9	0.84	14.9	28.3	14.2	11.9	28.6	12.9	14.3	5.9
2011	8.9	9.7	16.5	0.77	14.4	26.9	11.6	13.2	29.1	13.9	14.4	5.8
2012	9.4	9.7	16.4	0.82	14.6	28.4	12.1	13.9	29.6	14.3	14.7	6.9
2013	8.9	9.6	17.9	0.74	13.8	27.1	11.9	16.3	29.2	15.1	13.8	6.7
2014	10.2	9.3	19.2	0.88	16.2	31.8	13.9	17.5	30.9	16.4	14.8	6.8
2015	12.7	12.1	22.5	0.95	16.9	34.2	15.8	20.2	35.2	19.9	17.9	11.6
2016	14.4	13.9	24.3	11.7	18.6	38.3	16.6	22,3	37.8	20.5	19.8	8.9

[Tablo 2.7. (Devam) Türkiye’de ve Bölgeler Bazında Tarımsal Ürün Değerleri (Milyon TL)].

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	İstanbul	Batı Marmara	Ege	Doğu Marmara	Batı Anadolu	Akdeniz	Orta Anadolu	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz
2017	18.4	17.9	30.4	14.3	21.4	45.2	18.8	27.2	45.2	25.8	23.7	11.9
2018	22.4	20.1	41.8	16.9	24.9	54.1	21.5	33.6	53.2	31.9	26.4	13.4
2019	27.1	23.4	43.8	20.9	29.9	64.6	26.2	41.6	64.9	38.5	31.8	17.6
2020	31.8	28.5	63.7	23.1	36.5	75.9	31.1	51.2	77.1	47.1	37.3	19.4
2021	30.4	29.3	66.6	24.5	44.5	80.3	38.4	55.9	91.7	48.4	37.9	19.8

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.05.2022)

Yukarıdaki tabloda (TÜİK) veri tabanından faydalanılarak ülkemizde bölgesel olarak tarımsal ürün değerleri ele alınmıştır. Kuzeydoğu Anadolu için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı, 2020 yılında görülmüştür. Kuzeydoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 240 milyon TL’dir. Ortadoğu Anadolu için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı, 2021 yılında görülmüştür. Ortadoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki ürün değeri miktarı ise 233 milyon TL’dir. Güneydoğu Anadolu için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Güneydoğu Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 448 milyon TL’dir. İstanbul için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. İstanbul’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 22324247 TL’dir.

Batı Marmara için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Batı Marmara’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 340622535 TL’dir. Ege için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Ege’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 678340736 TL’dir. Doğu Marmara için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Doğu Marmara’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 315413362 TL’dir. Batı Anadolu için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Batı Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 390470610 TL’dir. Akdeniz için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Akdeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 692 milyon TL’dir. Orta Anadolu için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Orta Anadolu’da 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 365 milyon TL’dir. Batı Karadeniz için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Batı Karadeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 338 milyon TL’dir. Doğu Karadeniz için en düşük ürün değeri miktarı 1995 yılında görülürken en yüksek ürün değeri miktarı 2021 yılında görülmüştür. Doğu Karadeniz’de 1995-2021 yılları arasındaki toplam ürün değeri miktarı ise 18 milyon TL’dir.

Tablo 2.8. *Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Tarımsal Ürün Değerlerinin Karşılaştırılması (TL)*

Yıllar	Türkiye	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Oran
1995	2018129	175817	9%
1996	3656233	332153	9%
1997	6050418	549985	9%
1998	12193144	1022328	8%
1999	18123479	1404853	8%
2000	26724351	2177779	8%
2001	34388567	3360256	10%
2002	52134949	4723342	9%
2003	68393308	6555449	10%
2004	79649112	6917150	9%

[Tablo 2.8. (Devam) Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1995-2021 Yılları Arasındaki Tarımsal Ürün Değerlerinin Karşılaştırılması (TL)].

Yıllar	Türkiye	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Oran
2005	88364969	7343349	8%
2006	96356615	8232347	9%
2007	104375170	8576108	8%
2008	115348167	8297836	7%
2009	123023786	10336461	8%
2010	165039291	14866815	9%
2011	191627972	16432995	9%
2012	200815472	16383407	8%
2013	190567943	17856468	9%
2014	204967742	19133405	9%
2015	248925103	22486499	9%
2016	271269945	24265635	9%
2017	323608353	30363302	9%
2018	384476441	41783804	11%
2019	456691436	43729434	10%
2020	549853927	63691563	12%
2021	545048832	67509653	12%

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 26.05.2022)

Türkiye geneline bakıldığında tarımsal üretim değerlerinin 2012-2013 ve 2020-2021 yılları arası hariç olmak üzere düzenli bir artış gösterdiği görülmektedir. Tarımsal üretim değerinin Türkiye genelindeki en yüksek rakamının, 549 milyon TL ile 2020 yılı olduğu görülmektedir. Buna karşılık Türkiye genelinde tarımsal üretimin en düşük olduğu yıl ise 1995 yılı olmuştur. Aynı değişkeni Güneydoğu Anadolu Bölgesi için incelediğimizde ise 2007-2008 yılları ve 2011-2012 yılları arası haricinde tarımsal ürün değerinde düzenli bir artışın olduğu görülmektedir. Tarımsal üretim değeri için Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Türkiye içerisindeki payı %8 ve %12 arasında değişim göstermiştir.

Tablo 2.9. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Üretim Değerlerinin Oranları (Milyon TL)

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Adyaman	Kilis	Şanlıurfa	Diyarbakır	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
67.6	8.7	4.3	1.9	22.9	15.3	6.3	2.9	2.8	3.9
Oran	%13	%6	%3	%34	%21	%9	%4	%4	%6

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.06.2022)

Tabloya bakıldığında Güneydoğu Anadolu bölgesindeki tarımsal ürünlerden elde edilen geliri %34 rakamı ile en fazla Şanlıurfa ili almaktadır, buna karşılık Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarımsal ürün geliri en az olan il ise %3 oranı ile Kilis'tir.

2.2.3.Tarımsal dış ticaret

Gıda rejimi analizini göz önünde bulundurduğumuzda, Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinde geçirmiş olduğu dönüşümün dünya ticaretindeki değişimle paralel olduğu gözlemlenebilmektedir. 2000'den önce dünyanın en büyük ihracatçı ülkelerinden biri olan Türkiye, bu konumunu kaybetmiş ve ithalatçı konumuna düşmüştür (Aydın & Aydın, 2018). Günümüzde yaşanan sektörel problemler ve reel efektif döviz kurunun ve oynaklığının Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde dengesizliğe yol açtığı söylenebilir.

Günümüzde tarımsal ticaretin geliştirilmesi ve verimliliği fazla olan tarım ürünlerine yönelmek dış ticaretimiz açısından önem arz etmektedir. Dünya ticaretine baktığımızda tarımsal dış ticarete Hollanda, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öne çıkmaktadır. 2020 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan ihracatın yaklaşık %10'unu tarım sektörü oluşturmuştur.

Tablo 2.10. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal İhracat Miktarları ve Toplamları

Yıllar	Karadeniz	Akdeniz	Güneydoğu	Doğu Anadolu	Marmara	Ege	Batı-Orta Anadolu	Toplam
2013	347675	2265137	361735	48787	473913	1529603	311352	5338202
2014	404282	2395739	407275	49484	489231	1725830	240064	5711905
2015	360176	2214040	600389	38649	453744	1440644	185870	5293512
2016	260269	2388876	793846	36045	474771	1534466	198553	5686826
2017	326421	2425626	755845	28489	450852	1372454	219651	5579338
2018	265019	2601957	572418	34718	635087	1505475	231351	5846025
2019	231380	2601266	563384	36682	625542	1362804	167487	5588545
2020	267945	2715019	592810	127616	653273	1440682	159593	5956938

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.06.2022)

Ülkemizin tarımsal ihracat değerleri Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sayfasında 2013 yılından sonra bulunabilmektedir. Yukarıdaki tablo tarımsal ihracat miktarlarını 1000 ABD doları cinsinden ifade etmektedir. Buna göre, genel olarak tarımsal ihracat değerlerinin istikrarlı bir şekilde artarak ilerlediği söylenemez. Zira bazı yıllarda artış yaşanırken bazı yıllarda azalış yaşanmıştır. Bölgelerde bu durum genel hâkim olduğu için, toplam değer de dalgalı bir şekilde ilerlemiştir. 2013 yılı için tarımsal ihracat miktarı en fazla olan bölgemiz Akdeniz Bölgesi’dir. Bunu sırasıyla Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi takip etmiştir. 2020 yılına gelindiğinde bu bölgeler büyükten küçüğe Akdeniz Bölgesi, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi olarak sıralanmaktadır. Yani 2013-2020 yılları arasında bölgelerin sıralamadaki yerleri değişmemiştir.

Tablo 2.11. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal İthalat Miktarları ve Toplamları

Yıllar	Karadeniz	Akdeniz	Güneydoğu	Doğu Anadolu	Marmara	Ege	Batı-Orta Anadolu	Toplam
2013	284418	2131396	954824	78657	2961054	587217	777667	7775233
2014	375973	2392779	1040599	56537	3025573	847095	1184525	8923081

[Tablo 2.11. (Devam) Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarımsal İthalat Miktarları ve Toplamları].

Yıllar	Karadeniz	Akdeniz	Güneydoğu	Doğu Anadolu	Marmara	Ege	Batı-Orta Anadolu	Toplam
2015	401613	1925868	923663	73723	2753860	630185	778017	7486929
2016	271907	2025443	1164397	100891	2501485	604672	661134	7329929
2017	291938	2494397	1230578	144834	2770930	700174	1728371	9361222
2018	329991	2123824	1155123	95708	3085792	750984	1929614	9471036
2019	367872	2306775	1560068	101759	3300007	686873	1512035	9835389
2020	345098	2209789	1406446	174751	3170127	770049	1757986	9834246

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.06.2022)

Ülkemizin tarımsal ithalat değerleri Türkiye İstatistik KurumuTÜİK resmi internet sayfasında 2013 yılından sonra bulunabilmektedir. Yukarıdaki tablo tarımsal ithalat miktarlarını 1000 ABD doları cinsinden ifade etmektedir. Buna göre, tarımsal ihracat değerlerinde olduğu gibi tarımsal ithalat değerlerinde de kararlı bir şekilde artış görülmemektedir. Aynı şekilde bazı yıllarda artış yaşanırken bazı yıllarda azalış yaşanmıştır. Toplam değerde de bu durum hâkim olmuştur.

Tablo 2.12. Türkiye’de Genellikle İthal ve İhraç Edilen Ürünler

Türkiye Geneli	
İhraç Ürünleri	İthal Ürünleri
Turunçgiller	Muz
Sebze	Kahve
Fındık	Kakao
Kayısı	Kaju
Üzüm	Mısır
Tütün	Pirinç (Çeltik)

Tablo 2.13. Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2013-2021 Yılları Arasındaki Tarımsal Dış Ticaret Değerlerinin Karşılaştırılması (1000 ABD Doları)

Yıllar	Türkiye	Türkiye	Türkiye (İhracat- İthalat)	Güneydoğu	Güneydoğu	Güneydoğu Anadolu Bölgesi (İhracat- İthalat)
	İhracat	İthalat	(X-M)	İhracat	İthalat	(X-M)
2013	5339324	7792640	-2453316	361735	954824	-593089
2014	5712144	8948939	-3236795	407275	1040599	-633324
2015	5293786	7501500	-2207714	600389	923663	-323274
2016	5686894	7345239	-1658345	793846	1164397	-370551
2017	5579339	9374405	-3795066	755845	1230578	-474733
2018	5846649	9498144	-3651495	572418	1155123	-582705
2019	5588545	9835392	-4246847	563384	1560068	-996684
2020	5956937	9834246	-3877309	592810	1406446	-813636
2021	7156041	12082080	-4926039	831534	1765777	-934243

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 24.06.2022)

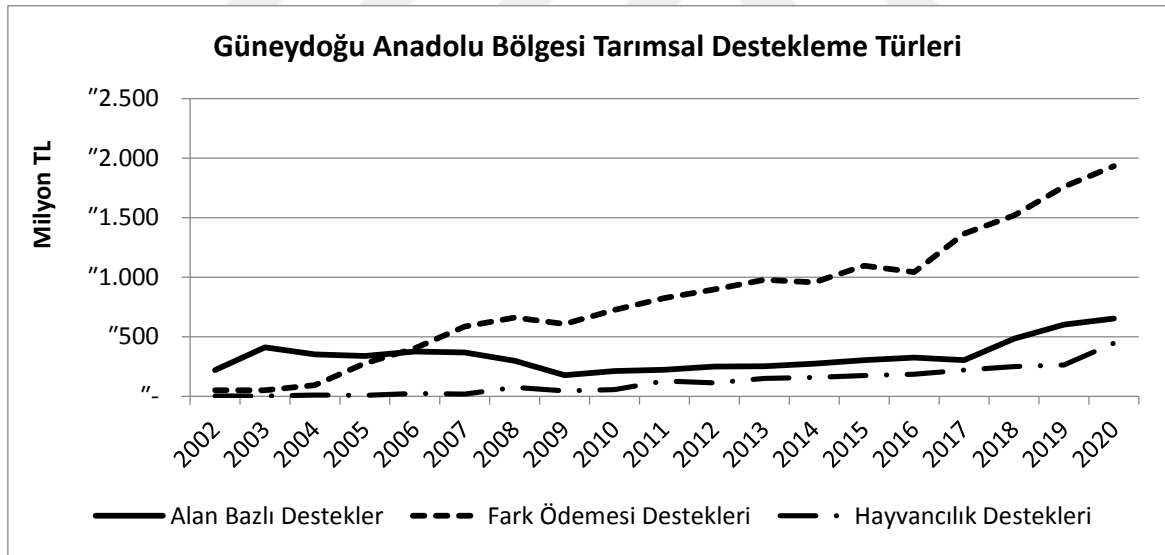
Yukarıdaki tablo değerleri tarımsal dış ticaretin net bir şekilde görülebilmesi için Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki toplam tarımsal ihracat rakamlarından toplam ithalat rakamlarının çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Türkiye geneline bakıldığında tarımsal dış ticaretin en verimli olduğu yıl -1658345 rakamı ile 2016 yılı olmuştur (değerler negatif olduğu için en küçük rakama bakarak çıkarım yapılmıştır). Yine Türkiye için tarımsal dış ticaretin en verimsiz olduğu yıl ise -4926039 rakamı ile 2021 yılı olarak görülmektedir. Bu verilere Güneydoğu Anadolu bölgesi için bakıldığında verimin en yüksek olduğu yıl -323274 rakamı ile 2015 yılı olmuştur, en düşük olduğu yıl ise -996684 rakamı ile 2019 yılı olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin dış ticaret anlamında Türkiye içindeki payı %13 ile %24 arasında değişmektedir.

Tablo 2.14. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İllerin 2021 Yılı İçin Tarımsal Dış Ticaret Değerlerinin Oranları

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Adıyaman	Kilis	Şanlıurfa	Diyarbakır	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
-934243	-873978	-2520	-16023	-161453	-29345	-127194	58	275953	260
Oran	%94	%0	%2	%17	%3	%14	%0	%-30	%0

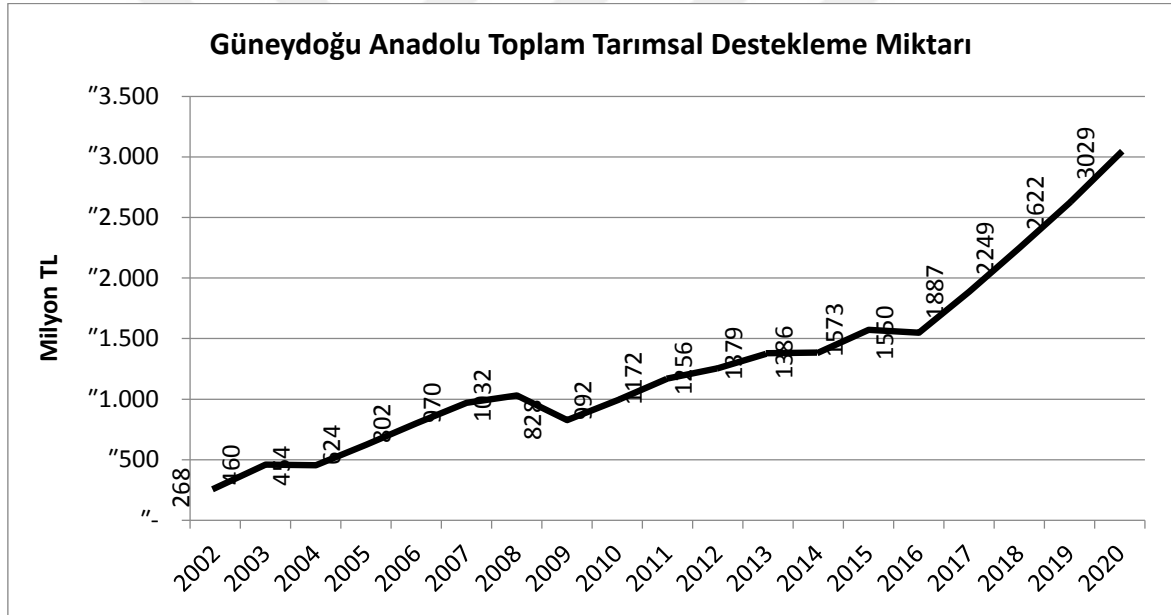
Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 07.05.2022)

Tabloda görüldüğü gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde dış ticaretin en fazla gerçekleştirildiği il %94 rakamı ile Gaziantep'tir. Hemen hemen bu bölgenin dış ticaretinin tamamını Gaziantep sağlamaktadır. Buna karşılık en az dış ticaret yapan Güneydoğu Anadolu ili %-30 oranı ile Şırnak olarak görünmektedir.

Şekil 2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Destek Türlerinin 2002-2020 Yılları Arasındaki Genel Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Yukarıda detayları verilen bütün bu tarım sektörüne ait göstergeler ile birlikte takip eden bölümde detayları ile tartışılacak tarımsal desteklemelerin bölgedeki gidişatının tam da bu noktada incelenmesi tezin amacı olan tarımsal desteklemeler ve tarımsal göstergeler arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Buna göre, yukarıdaki Şekil 2.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2002-2020 yılları arasındaki desteklemelerin seyrini göstermektedir. Grafikteki çizgiler alan bazlı destekler, fark ödemesi destekleri ve hayvancılık desteklerini temsil etmektedir. Grafiği genel olarak incelediğimizde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarımsal destekleme türleri içerisinde en fazla fark ödemesi desteklerinin yapıldığı görülmektedir. Bu destekleme türünü sırasıyla alan bazlı destekler ve hayvancılık destekleri takip etmektedir.

Şekil 2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Desteklerin 2002-2020 Yılları Arasındaki Genel Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Yukarıdaki grafik, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki alan bazlı destekler, fark ödemesi destekleri ve hayvancılık desteklerinin 2002-2020 yılları arasındaki toplam değerlerinin seyrini göstermektedir. Bu değerlere baktığımızda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yıllar içerisinde tarımsal desteklerin arttığı görülmektedir.

3. TARIM VE TARIMSAL DESTEKLEME TÜRLERİ

3.1. Tarımsal Destekleme Türleri

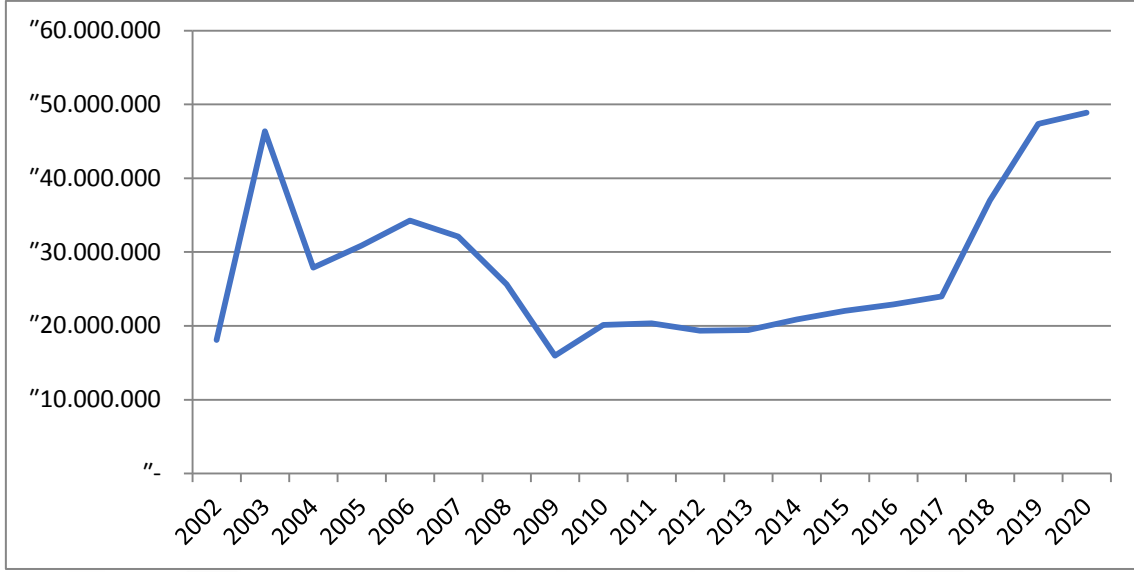
Günümüzde tarımsal destek türlerinin birçok kategorisi bulunmakla beraber ele aldığımız çalışmada en genel destek türlerinin üzerinde durulacak ve bu genellemeler altındaki başlıklara değinilecektir.

3.1.1. Alan bazlı tarımsal destekler

2018 yılı için ayrılan tarımsal destek bütçesinden en büyük payı 4 milyar 78 milyon lira ile alan bazlı tarımsal destek ödemeleri almıştır. Bu demelerin 342 milyon lirası iyi tarım, organik tarım toprak analizi küçük işletme desteği için kullanılmıştır. (Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı)

Alan bazlı destekler üreticilerin daha fazla alanda ekip biğmesi ve dolaylı yollardan ülke ekonomisine katkıda bulunulması açısından önemlidir. Üreticilerin alan miktarı kadar destek alması, motivasyonu arttırmakta ve daha fazla ürün yetiştirilmesini teşvik etmektedir. Her tarımsal destek türü kendi içerisinde çeşitli kollara ayrılmaktadır. Aynı durum alan bazlı desteklemelerde de mevcuttur.

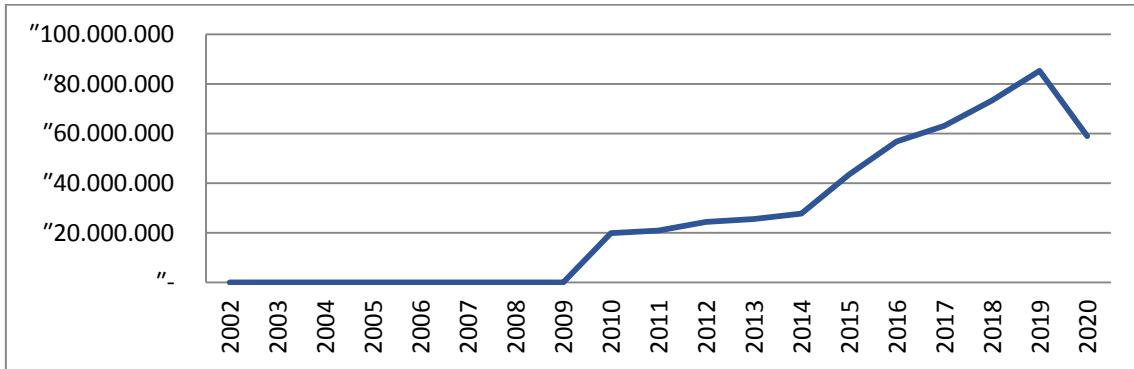
Alan bazlı destek türleri kendi içinde mazot desteği, gübre desteği, toprak desteği, organik tarım desteği ve iyi tarım uygulamaları desteği olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır. Aşağıda araştırmaya konu bölgedeki illere ait tarımsal desteklemelere ait değişimler grafikler yardımıyla incelenmiştir.

Şekil 3.1. Adıyaman İli 2002-2020 Yılları Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Adıyaman ilinde devlet tarafından verilen alan bazlı desteklemelerin seyrine bakıldığında, 2003 yılına kadar düzenli bir şekilde seyreden artış eğiliminin bu yıldan sonra azalış eğilimine girdiği, 2004 yılından sonra artış ve azalışlarla beraber en son 2009 yılında en dip noktayı gördüğü görülmektedir. Aynı zamanda alan bazlı desteklerin Adıyaman ili için en tepe noktayı gördüğü yıl ise 2020 yılı olarak görülmektedir.

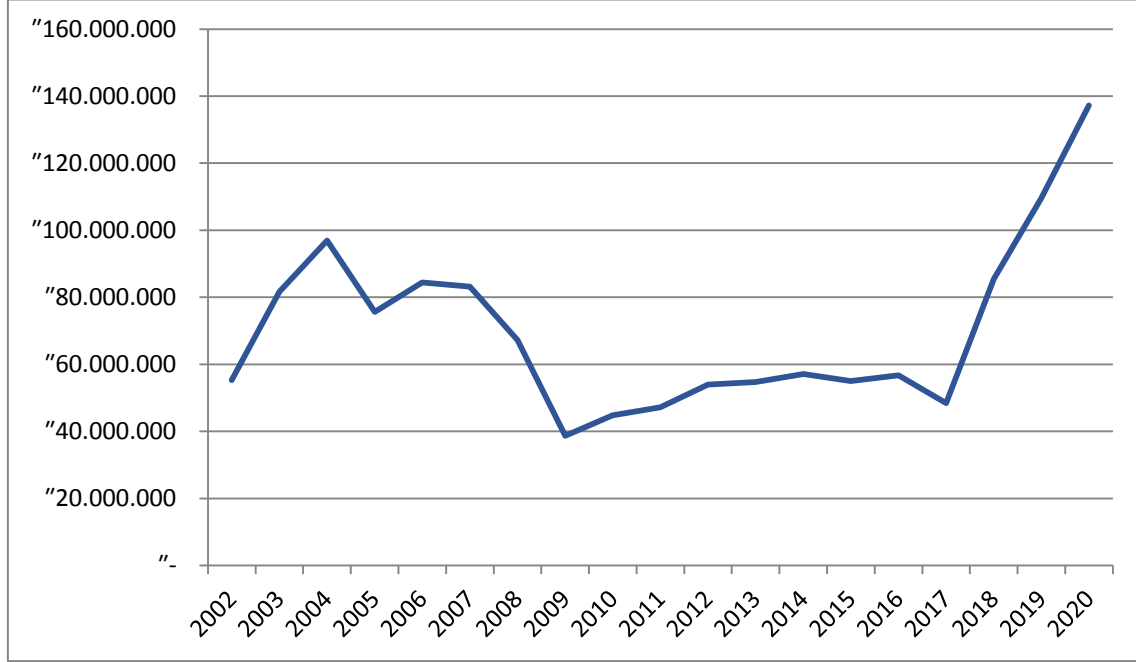

Şekil 3.2. Gaziantep İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

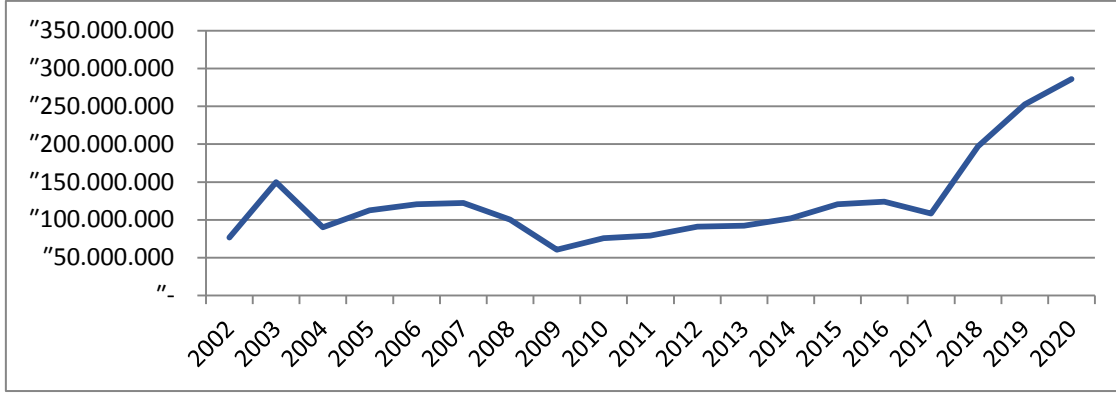
Gaziantep ili için alan bazlı tarımsal desteklemelerin seyrine bakıldığında ilk 8 yıl neredeyse değişmeyen alan bazlı desteklerin 8 yılın sonunda dalgalı bir artış eğilimi

içerisine girdiği ve bu artışın 2016-2018 yılları arasında ivme kazandığı görülmektedir. Gaziantep ili için alan bazlı tarımsal desteklemeler 2018 yılında en tepe noktayı görmüştür.

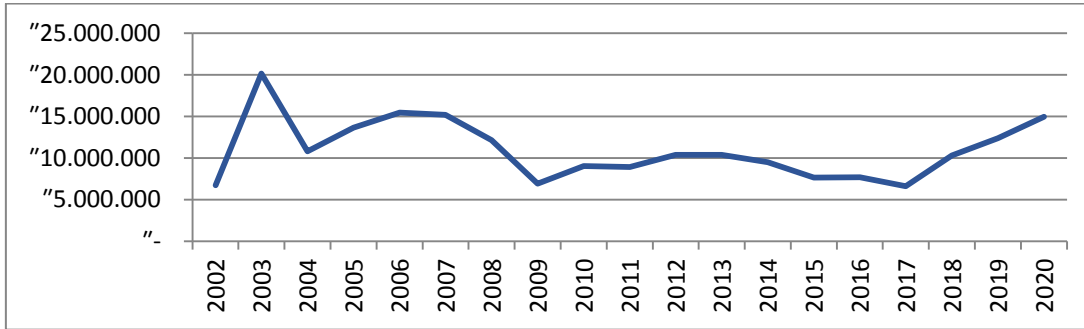
Şekil 3.3. *Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri* **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Diyarbakır ili için alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında dalgalı olarak artıp azalan desteklerin 2017 yılından sonra istikrarlı olarak artış eğilimi içine girdiği görülmektedir. Diyarbakır ili için alan bazlı tarımsal destekler 2009 yılında en dip rakamı görürken, 2020 yılında en tepe rakamı görmüştür.

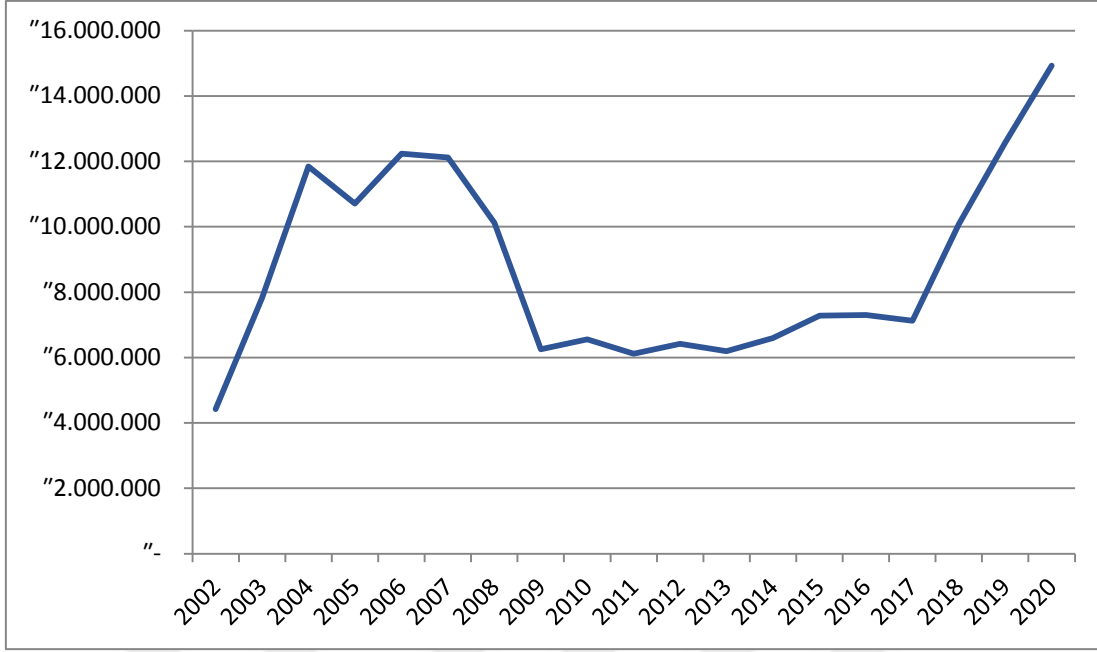
Şekil 3.4. Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Şanlıurfa ili için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında 2017 yılına kadar dalgalı bir artış-azalış gösteren tarımsal destek ödemelerinin 2017 yılından sonra istikrarlı bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Şanlıurfa ili için alan bazlı destekleme miktarlarının 2009 yılında en dip, 2020 yılında ise en tepe noktayı gördüğü görülmektedir.

Şekil 3.5. Batman İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

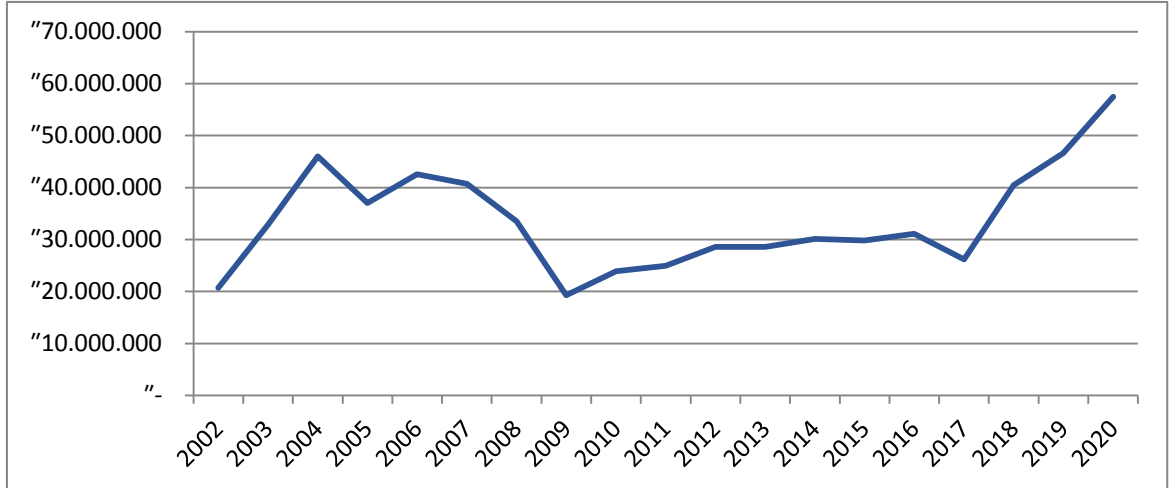
Batman ili için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında 2002-2003 yılları arasındaki desteklemelerin ani ve fazlaca artışı göze çarpmaktadır. Bunun haricinde Batman ili için tarımsal desteklemeler 2017 yılında en dip, 2020 yılında en tepe noktayı görmüştür.

Şekil 3.6. Siirt İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri

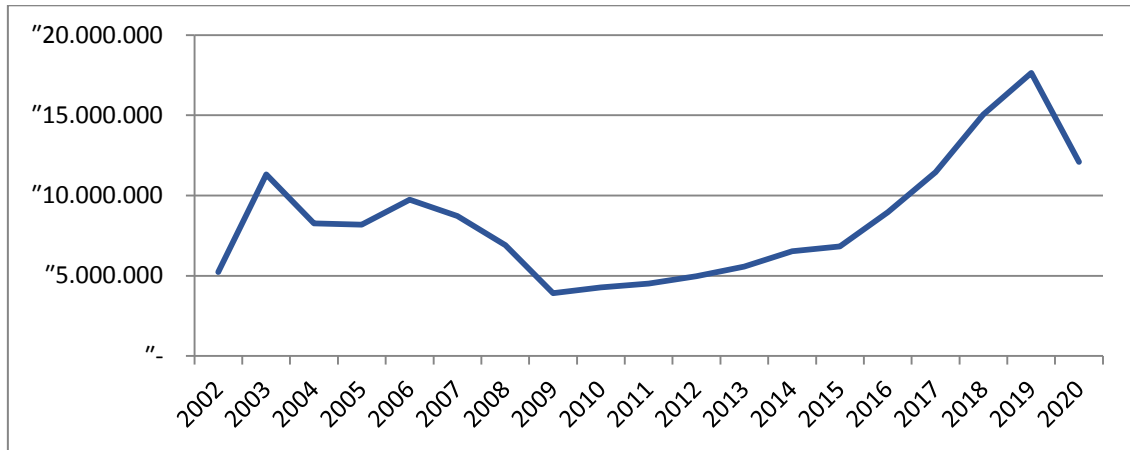
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Siirt ili için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında 2017 yılına kadar dalgalı olarak artıp azalan desteklemelerin 2017 yılından 2020 yılına kadar istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bunun haricinde Siirt ili için alan bazlı tarımsal destekler 2002 yılında en dip, 2020 yılında ise en tepe noktayı görmüştür.

Şekil 3.7. Mardin İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri
(Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022))

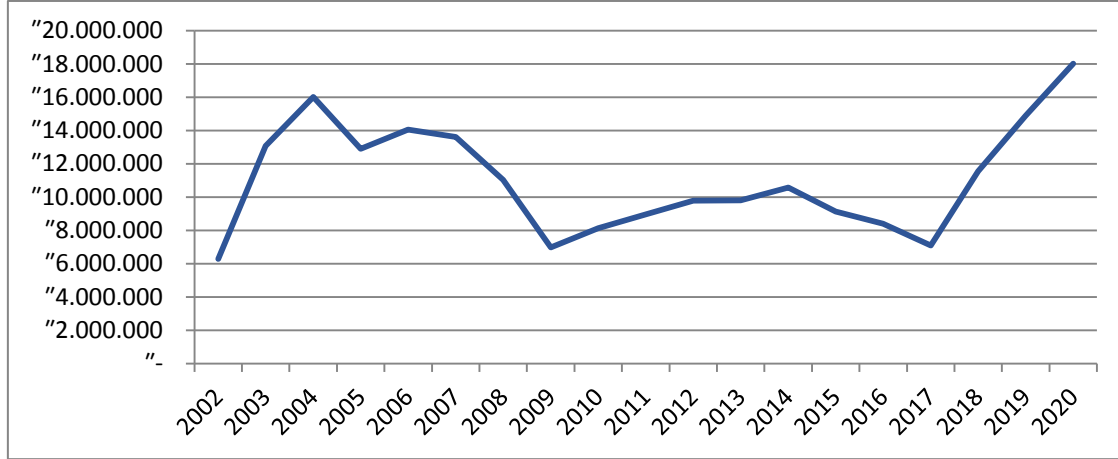
Mardin ili için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında, 2017 yılına kadar dalgalı bir şekilde artıp azalan tarımsal desteklerin 2017 yılından sonra istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Mardin ili için 2009 yılında alan bazlı tarımsal desteklemeler en dip, 2020 yılında ise en tepe noktayı görmüştür.

Şekil 3.8. Kilis İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Kilis için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklemelerin seyrine bakıldığında, 2002 yılından 2015 yılına kadar dalgalı bir şekilde artış azalış gösteren desteklemelerin 2015 yılından 2019 yılına kadar istikrarlı bir artış eğilimi içerisinde girdiği

görülmektedir. Ancak burada dikkat çeken bir ayrıntı; diğer Güneydoğu illerinde 2020 yılına kadar olan istikrarlı artış, Kilis ve Gaziantep illerinde 2019 yılına kadar sürmüştür. Diğer illerden farklı olarak Kilis ve Gaziantep'te 2019'dan sonra alan bazlı tarımsal desteklemelerde azalış olduğu görülmektedir.

Şekil 3.9. Şırnak İli 2002-2020 Yılları Arası Alan Bazlı Tarımsal Desteklemelerin Seyri

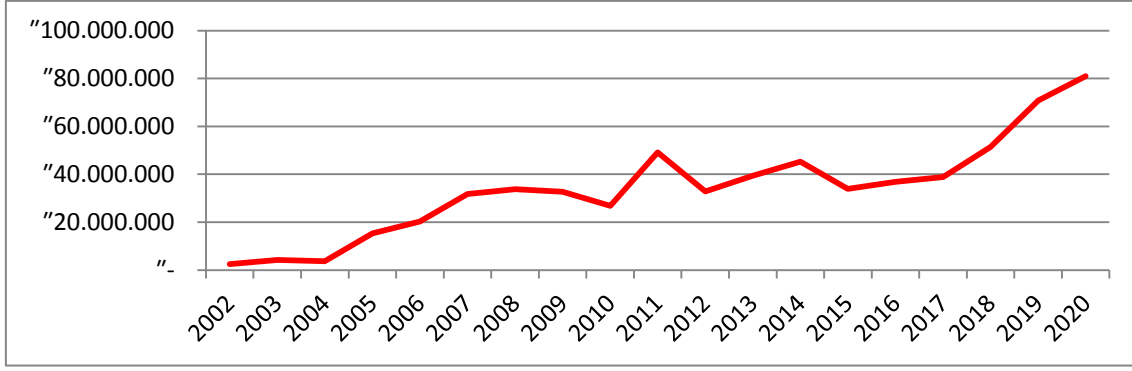
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

Şırnak ili için devlet tarafından verilen alan bazlı tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında, 2017 yılına kadar dalgalı bir şekilde artış-azalış gösteren alan bazlı desteklerin 2017 yılından sonra istikrarlı bir şekilde artmaya başladığı görülmektedir. Bunun dışında Siirt ili için verilen alan bazlı tarımsal desteklerin 2002 yılında en dip, 2020 yılında en tepe rakama ulaştığını söyleyebiliriz.

3.1.2. Fark ödemesi destekleri

Tarımsal ürünlerde fark ödemesi destekleri, piyasa fiyatı ve üretici fiyatları arasındaki farkın devlet tarafından tazmin edilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

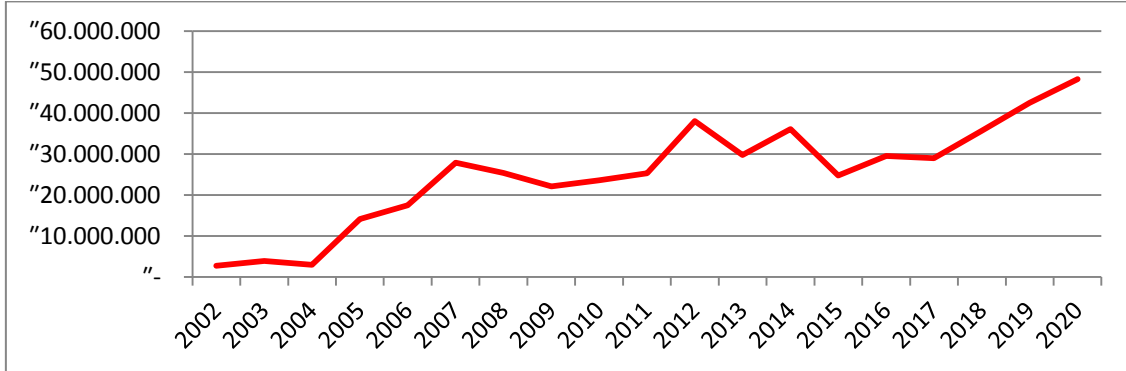
Bu da üreticinin karşılaştığı riski en aza indirgeyen bir uygulama olduğu için, üreticiler normal şartlarda üreteceği ürün miktarından daha fazlasını üreteceklerdir. Fark ödemesi destekleri bu bakımdan hem üretici hem de devlet açısından olumlu ve önemli bir uygulamadır. Burada devletin ve üreticinin karşılıklı faydası söz konusu olmaktadır.

Şekil 3.10. Adiyaman İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

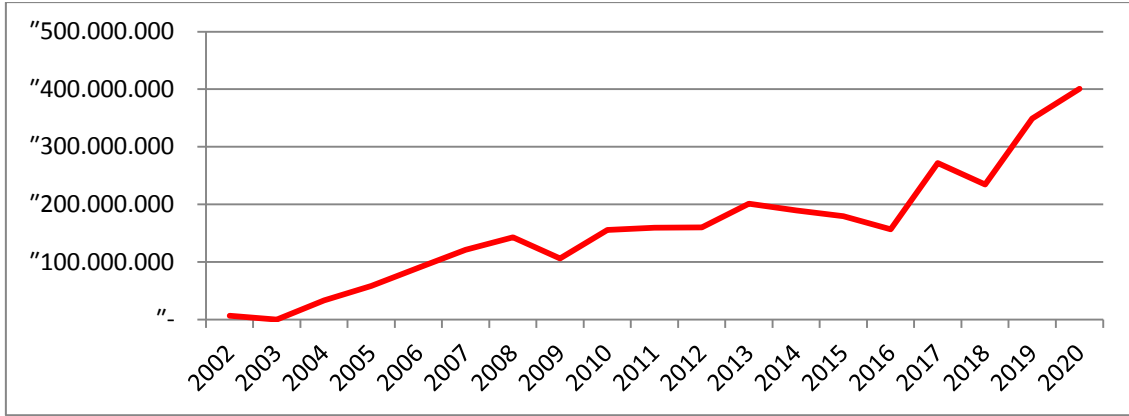
Adiyaman ili için devlet tarafından yapılan fark ödemeleri desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002 yılından sonra aralarda görülen istisnai azalışlar dışında bu desteklemelerin artış eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Söz konusu artışlar 2017 yılından sonra düzenli artış yönünde ivme kazanmıştır. Bununla birlikte fark ödemeleri desteklerinin Adiyaman ili için 2002 yılında en dip, 2020 yılında ise en tepe rakamı gördüğü söylenebilir.

Şekil 3.11. Gaziantep İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

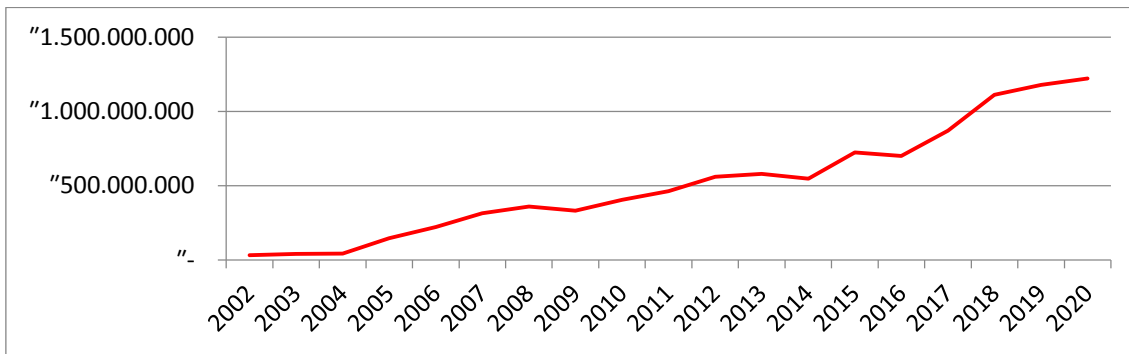
Gaziantep ili için fark ödemeleri desteklerinin seyrine bakıldığında 2018 yılına kadar artış ve azalış eğilimi görülen desteklerin 2018 yılından sonra istikrarlı bir şekilde artış eğilimine girdiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında 2004 yılında en dip noktayı gören fark ödemeleri destekleri, 2020 yılında en tepe noktayı görmüştür.

Şekil 3.12. *Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri*

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Diyarbakır ili için devlet tarafından verilen fark ödemeleri desteklerinin seyrine bakıldığında 2018 yılına kadar dalgalı artış- azalış eğilimleri gösteren bu desteklerin 2018 yılından sonra istikrarlı bir şekilde artmaya başladığı görülmüştür. Burada dikkat çeken ayrıntı, 2003 yılında söz konusu destekleme rakamının neredeyse sıfır olmasıdır. Bunun haricinde Diyarbakır için fark ödemeleri destekleri 2003 yılında en dip rakamı görürken, 2020 yılında en tepe rakamı görmüştür.

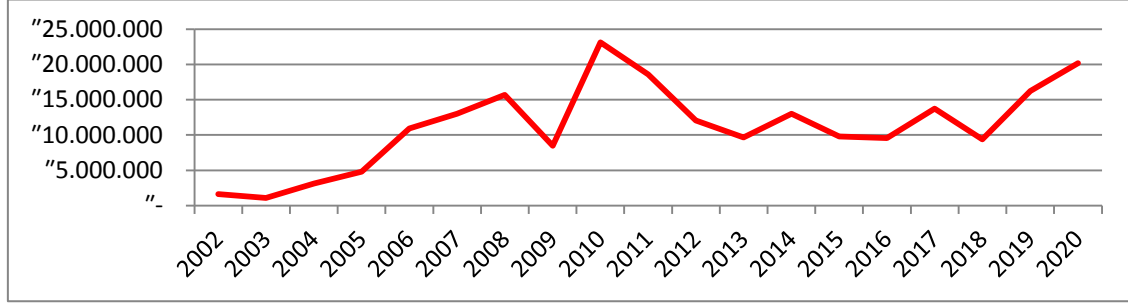

Şekil 3.13. *Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri* **Kaynak:**

Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Şanlıurfa ili için devlet tarafından verilen tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında genelde artış eğiliminde olup, belirli aralıklarla az miktarlarda azalan bir grafik oluşmaktadır. Onun haricinde genelde 2017-2018 yılları bandında görülen destekleme artışı Şanlıurfa ilimizde 2016 yılından itibaren ivme kazanmıştır. Bunların yanında

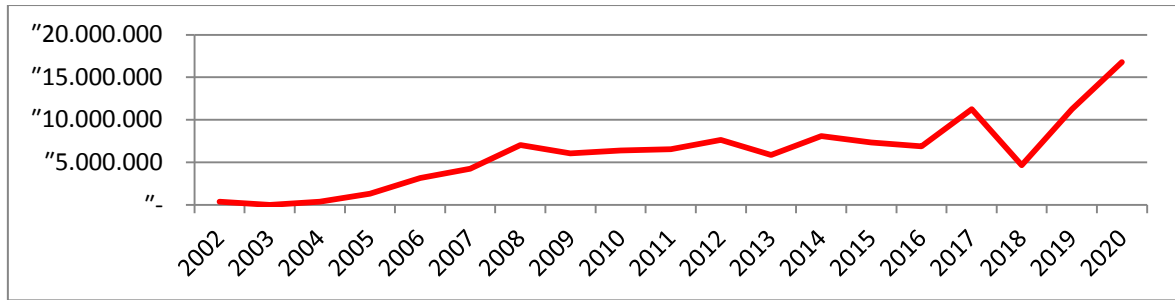
Şanlıurfa ilinde fark ödemeleri desteklemeleri 2002-2004 yılları arasında en dip, 2020 yılında ise en tavan rakama ulaşmıştır.

Şekil 3.14. *Batman İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri* **Kaynak:**

Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Batman ili için devlet tarafından yapılan fark ödemeleri desteklerinin seyrine bakıldığında 2018 yılından sonra düzenli olarak artış eğilimi içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Burada dikkat çeken bir diğer ayrıntı genelde desteklerin 2020 yılında en tepe noktayı görmesine rağmen Batman ilinde 2011 yılında en tepe noktayı görmüş olmasıdır. Batman ili için fark ödemeleri desteklerinde en dip rakam ise, 2003 yılında görülmüştür.

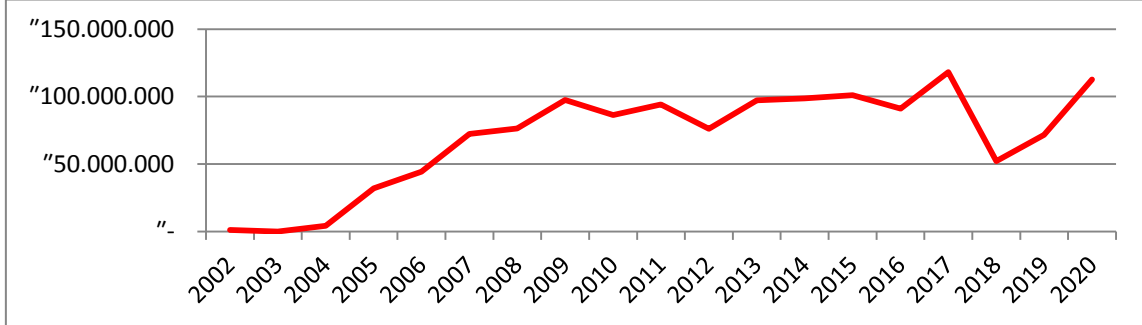

Şekil 3.15. *Siirt İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri* **Kaynak:**

Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

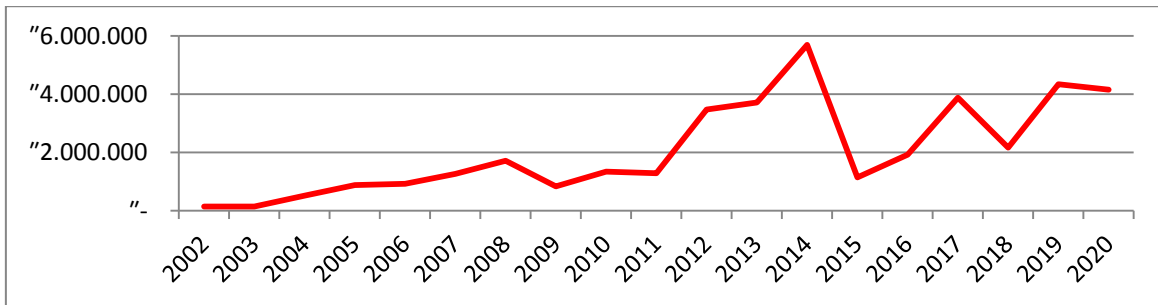
Siirt ili için devlet tarafından verilen fark ödemeleri desteğinin seyrine bakıldığında, 2003 yılından 2008 yılına kadar artan ve 2018 yılına kadar dalgalı olarak artıp azalan desteklerin 2018 yılından sonra düzenli bir artış eğilimine girdiği görülmektedir. Burada dikkat çeken bir ayrıntı, 2003 yılında Siirt iline fark ödemesi desteği yapılmamış ve

dolayısıyla bu yılda söz konusu destekler en dip noktayı görmüştür, bu desteklerin en tepe noktayı gördüğü yıl ise 2020 yılı olmuştur.

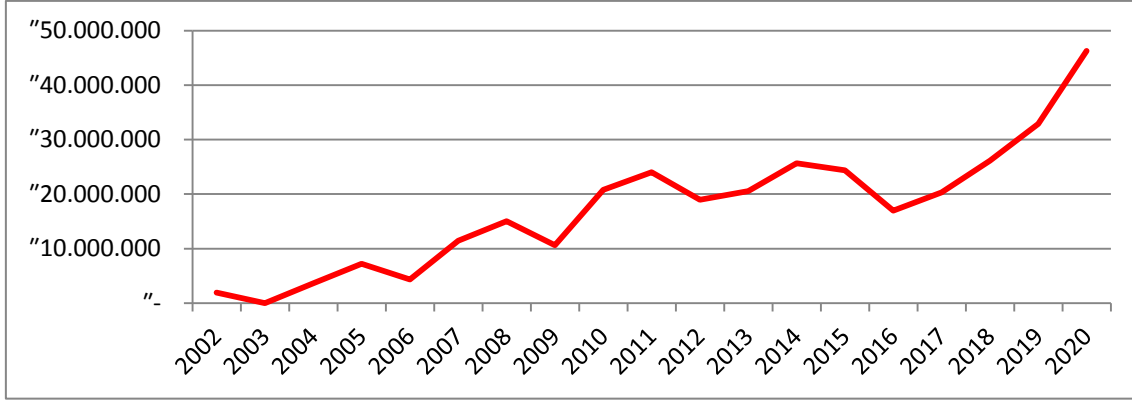
Şekil 3.16. Mardin İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Mardin ili için devlet tarafından verilen fark ödemeleri desteklerinin durumuna bakıldığında, 2002-2004 arası dönemde en dip seviyelerde olan alan bazlı destek ödemelerinin 2017 yılında en tepe noktaya ulaştığı görülmektedir. Burada dikkat çeken ayrıntı genelde 2020 yılında en tepe noktayı gören desteklemenin bu sefer 2017 yılında görmesidir.

Şekil 3.17. Kilis İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Kilis ili için devlet tarafından verilen fark ödemelerinin seyrine bakıldığında 2002-2003 yıllarında neredeyse sıfıra yakın miktarda desteklemelerin yapıldığı, bu desteklerin 2004-2011 yılları arasında dalgalanmalı olarak artıp azaldığı, 2011 yılından sonra istisnalar dışında artış eğilimi içine girdiğini ve 2014 yılında en tepe rakamı gördüğü söylenebilir.

Şekil 3.18. Şırnak İli 2002-2020 Yılları Fark Ödemeleri Desteklemelerin Seyri Kaynak:
Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Şırnak ili için devlet tarafından yapılan fark ödemesi desteklerinin seyrine bakıldığında 2003 yılında hiç destekleme yapılmadığı, 2020 yılında ise en fazla desteklemenin yapıldığı görülmektedir. Bunun dışında genelde 2017-2018 yılında ivme kazanmaya başlayan destekleme artışı, Şırnak ilimizde 2016 yılında ivme kazanmaya ve düzenli bir şekilde artmaya başlamıştır.

3.1.3. Hayvancılık destekleri

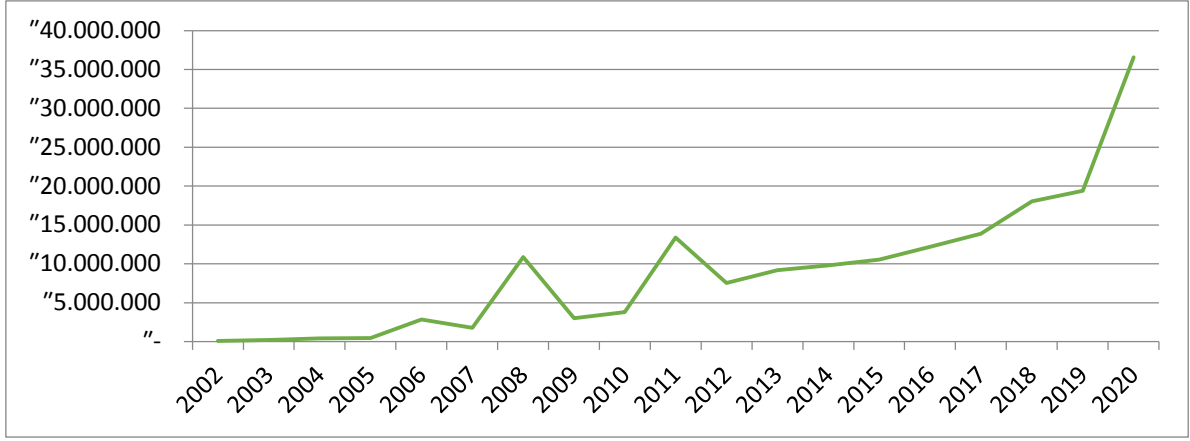
Tablo 3.1. Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarım Alanları Miktarları ve Toplamları (Milyon Hektar)

Yıllar	Karadeniz	Akdeniz	Güneydoğu	Doğu Anadolu	Marmara	Ege	Batı-Orta Anadolu	Toplam
2000	20.9	34.7	10.9	27.3	131.2	37.7	63.9	326.4
2001	19.5	34.4	10.6	26.3	115.6	31.9	33.4	271.5
2002	20.5	35.6	9.9	24.6	136.9	33.5	35.6	296.5

Tablo 3.1. (Devam) Türkiye’de Bölgeler Bazında Tarım Alanları Miktarları ve Toplamları (Milyon Hektar)

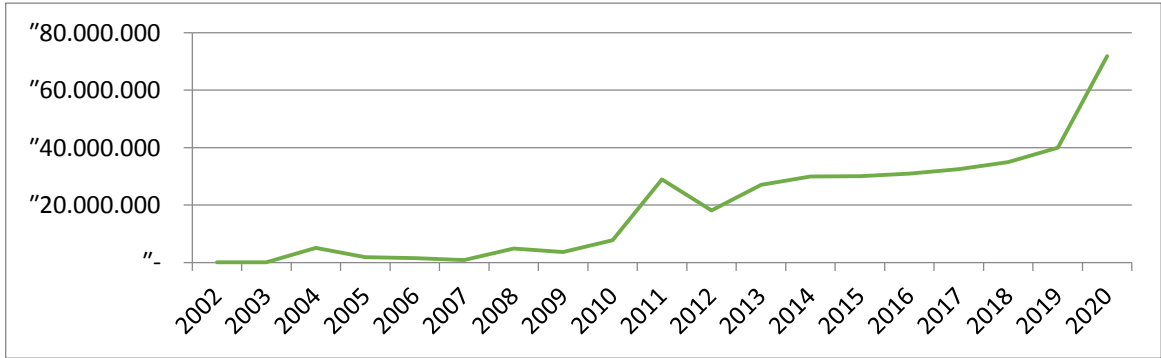
Yıllar	Karadeniz	Akdeniz	Güneydoğu	Doğu Anadolu	Marmara	Ege	Batı-Orta Anadolu	Toplam
2003	25.1	38.5	9.7	21.3	153.9	39.6	45.5	333.3
2004	18.9	37.6	9.4	22.9	180.9	37.8	47.2	354.6
2005	17.9	15.1	9.5	25.7	222.4	40.7	41.3	372.4
2006	18.5	15.3	9.3	23.4	247.6	47.2	40.9	401.9
2007	16.4	15.7	9.6	23.5	167.6	50.7	44.8	328.1
2008	16.5	18.4	11.4	18.3	136.4	55.9	44.7	301.4
2009	20.3	17.8	9.6	16.3	124.4	55.3	35.5	278.9
2010	21.6	21.2	9.7	17.8	114.9	63.5	38.8	287.1
2011	20.6	20.7	10.7	18.9	110.1	70.5	42.5	294.5
2012	21.6	18.9	11.1	19.9	119.7	79.7	44.9	315.5
2013	21.1	20.7	12.6	22.6	122.5	84.7	48.4	332.4
2014	23.9	24.2	13.7	23.9	135.7	91.5	53.3	365.9
2015	26.4	32.3	14.9	24.7	129.5	97.9	62.4	387.9
2016	28.9	32.5	15.4	27.5	136.7	102.6	60.4	403.8
2017	27.9	36.5	17.8	26.2	140.4	110.5	64.3	423.4
2018	26.4	45.8	19.3	26.9	142.2	113.3	61.6	435.2
2019	28.3	39.9	20.5	29.4	141.8	108.8	58.1	426.5

Kaynak: TÜİK 2022, ([Bölgesel İstatistikler \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr)) , Erişim Tarihi : 22.06.2022)

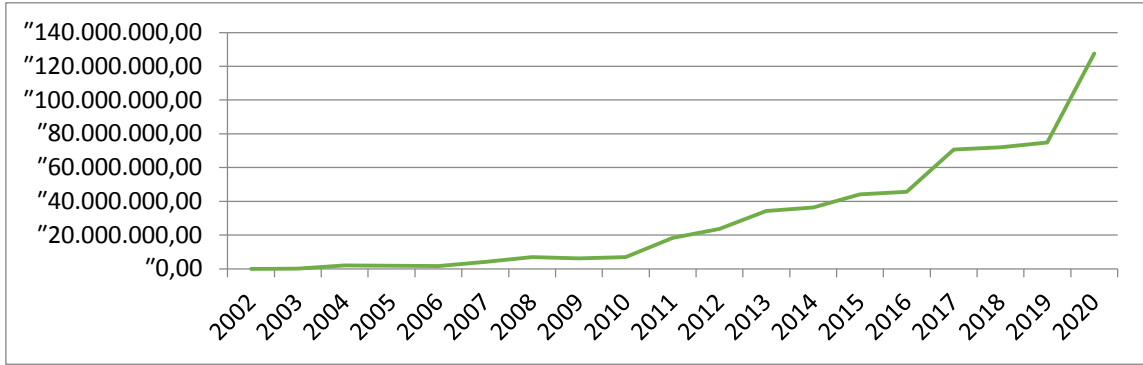
Şekil 3.19. Adıyaman İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Adıyaman ili için devlet tarafından verilmekte olan hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2005 yılları arasında sıfıra yakın seyreden söz konusu desteklerin 2005 yılından 2019 yılına kadar dalgalı olarak devam ettiği, 2019 yılından sonra ise artış yönünde ivme kazandığı görülmektedir.

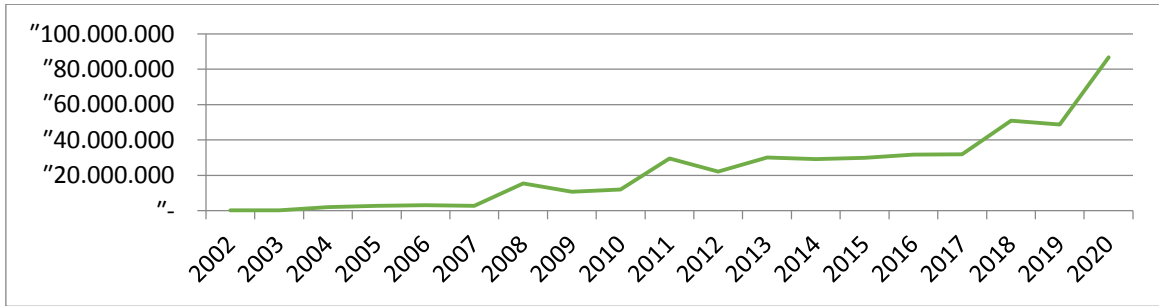
Şekil 3.20. Gaziantep İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Gaziantep ili için devlet tarafından verilen hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2003 yılları arasında sıfıra yakın seyreden desteklerin 2004 yılında arttığı ve 2005-2007 arasında tekrar sıfıra yaklaştığı görülmektedir. Genel olarak 2010 yılından sonra dalgalı olarak artış ve azalış eğilimleri gösteren hayvancılık destekleri 2019-2020 yıllarında istikrarlı bir artış göstermiştir.

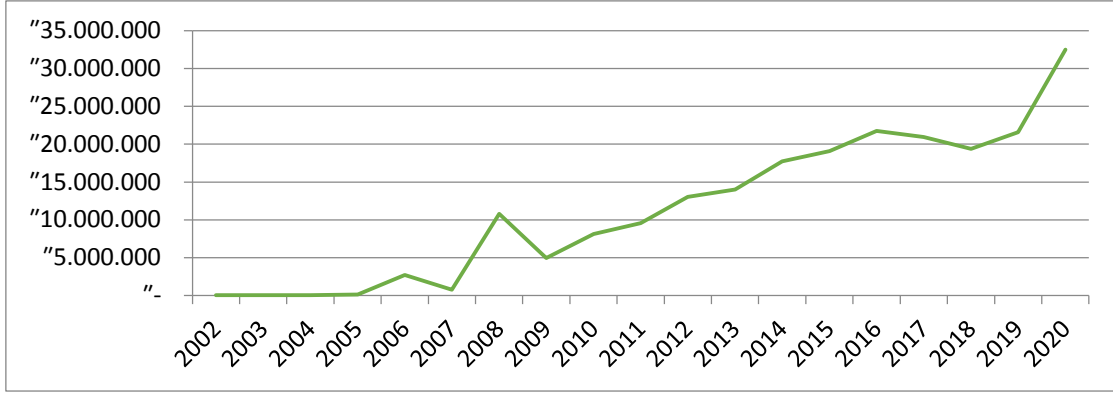
Şekil 3.21. *Diyarbakır İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri* **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Diyarbakır ili için devlet tarafından verilen hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2010 yılları arasında sıfıra yakın rakamlarda seyreden hayvancılık desteklerinin 2010 yılından sonra dalgalı olarak artış ve azalış eğilimleri gösterdiği, 2016 yılından sonra ise istikrarlı bir artış eğilimi içine girdiği görülmektedir.

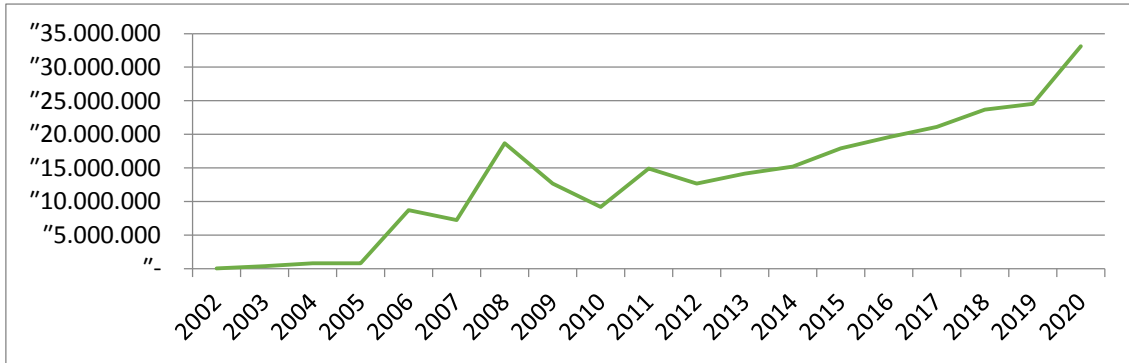
Şekil 3.22. *Şanlıurfa İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri* **Kaynak:** Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Şanlıurfa ili için devlet tarafından verilen hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2007 yılları arasında sıfıra yakın rakamlarda seyreden hayvancılık desteklerinin 2007 yılından sonra dalgalı olarak artış ve azalış eğilimi içine girdiği görülmektedir. Şanlıurfa ilinde hayvancılık destekleri 2019 yılında artış yönünde ivme kazanmıştır.

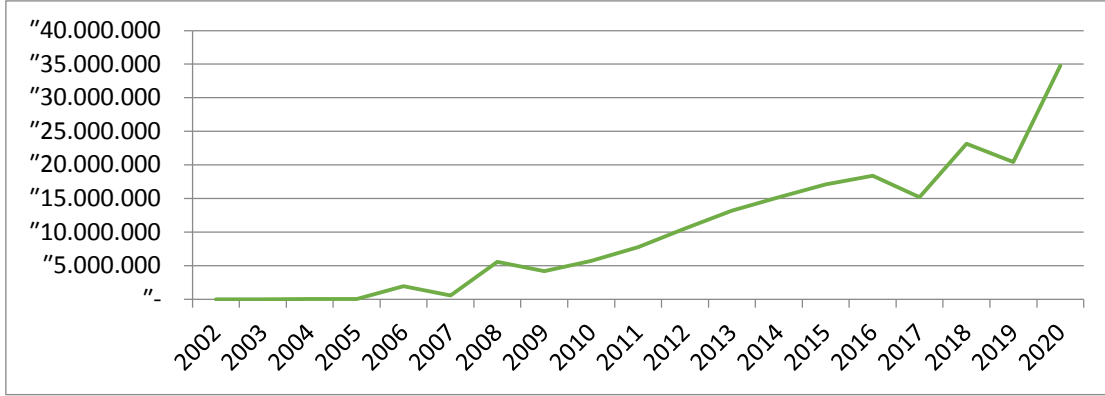
Şekil 3.23. Batman İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Batman ili için devlet tarafından verilen hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2005 yılları arasında bu desteklerin sıfıra yakın değerlerde olduğu görülmektedir. 2005 yılından sonra dalgalı olarak artış ve azalış eğiliminde olan hayvancılık destekleri 2009 yılından sonra istisnalar dışında artma eğilimine girmiş ve eğilim, 2019 yılından sonra istikrar kazanmıştır.

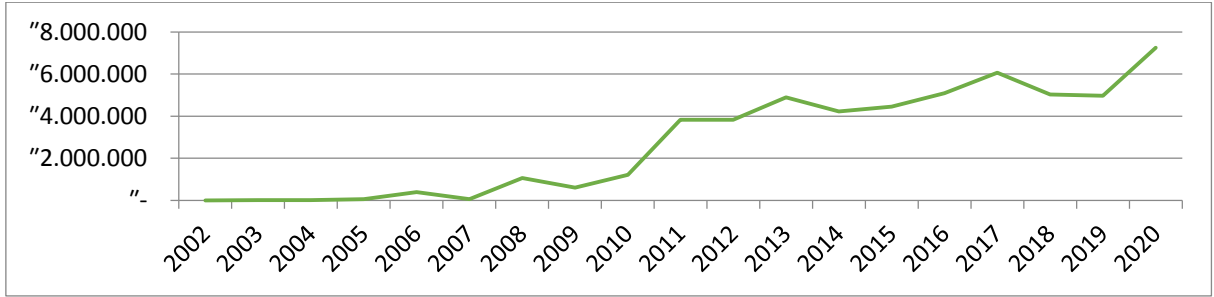
Şekil 3.24. Siirt İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Siirt ili için devlet tarafından verilen hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında 2002-2005 yılları arasında sıfıra yakın rakamlarda seyrettiği, 2005 yılından sonra dalgalı olarak artıp azaldığı, 2009 yılından 2019 yılına kadar istikrarsız da olsa bir artış eğilimi içine girdiği ve 2019 yılından sonra bu artışın istikrarlı bir ivme kazandığı söylenebilir.

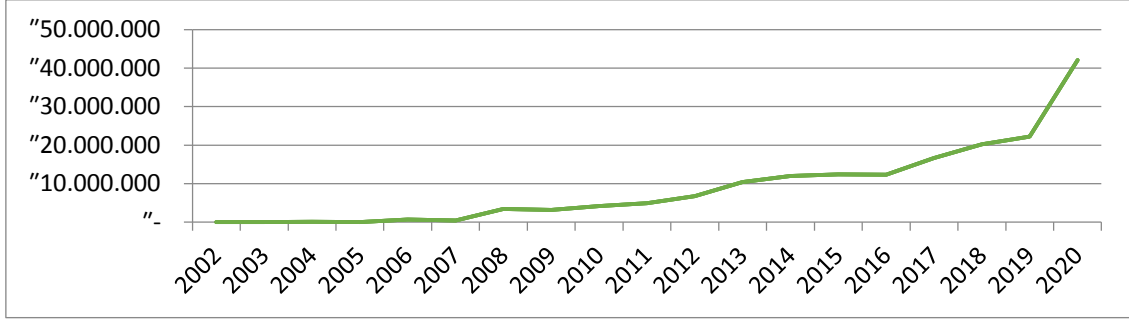
Şekil 3.25. Mardin İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Mardin ili için devlet tarafından verilmekte olan hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında 2002-2005 yılları arasında sıfıra yakın rakamlarda seyreden hayvancılık desteklerinin 2005 yılından sonra ufak bir artış eğilimine girse de 2007 yılında tekrar sıfıra yaklaştığı, 2009 yılından 2016 yılına kadar artış eğilimine girdiği, 2016'dan 2019'a kadar dalgalı olarak artış ve azalış eğilimi gösterdiği, 2019 yılından sonra da istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Şekil 3.26. Kilis İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Kilis ili için devlet tarafından yapılan hayvancılık desteklerinin seyrine bakıldığında, 2002-2006 yılları arasında sıfıra yakın rakamlarda seyreden hayvancılık desteklerinin 2006 yılından 2010 yılına kadar dalgalı olarak artış ve azalış eğilimi gösterdiği, 2010'dan sonra yine dalgalı olarak bu artışın ivme kazandığı 2019 yılından sonra da istikrarlı olarak arttığı görülmektedir.

Şekil 3.27. Şırnak İli 2002-2020 Yılları Hayvancılık Desteklemelerinin Seyri Kaynak:
Tarım ve Orman Bakanlığı 2022, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

Şırnak ili için devlet tarafından verilmekte olan tarımsal desteklerin seyrine bakıldığında, 2002-2007 yılları arasında neredeyse sıfıra yakın rakamlarda tarımsal destek yapıldığı, 2008 yılından 2019 yılına kadar bu desteklerin artıp azalarak dalgalı şekilde ilerlediği, 2019 yılından sonra da istikrarlı bir şekilde artış eğilimi içine girdiği görülmüştür.

4. TARIMSAL DESTEKLER VE TARIMSAL GELİŞME LİTERATÜR TARAMASI

4.1. Tarımsal Desteklemeler ve Tarım Sektöründeki Gelişme İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu çalışmada Türkiye'deki tarımsal desteklemeler incelenmekle beraber tarım sektöründeki desteklemelerin önemi vurgulanmış ve söz konusu desteklemelerin sektörde ne gibi değişikliklere yol açtığı konusu üzerinde durulmuştur. Çalışma, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tarımsal desteklemeleri ve bu desteklemelerin sonuçlarını ele alması dolayısıyla önem arz etmektedir. Bunun gibi tarım sektörüne yönelik daha önce ele alınan birçok çalışma bulunmaktadır ve çalışmamız ile ilgili bu çalışmalardan bazılarının özeti aşağıdaki gibidir.

Semerci (2019) Türkiye İstatistik Kurumu ve Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı verilerinden yararlanarak ele aldığı çalışmasında Türkiye'deki tarımsal destekleme uygulamalarını değerlendirmiştir. Çalışmada ülkedeki tarımsal destekler hakkında genel bilgilere yer verilmiş olup herhangi bir ampirik analiz uygulanmamıştır. Bulgular kısmında, Türkiye'nin kısa vadeli geçici tarım politikaları yerine uzun vadeli politikalara ağırlık vermesi ve bu politikaların tutarlı olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Erdal, Erdal ve Gürkan (2013) çalışmasında Türkiye'de uygulanan tarımsal desteklemeleri üretici açısından değerlendirmiş olup, veriler Kahramanmaraş iline ait 11 köyden ve 177 üreticiden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile ve anketler yardımıyla sağlanmıştır. Çalışmada üreticilerin nakit desteklemeler yerine girdi fiyatlarında indirim istedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Özçelik ve Özer (2006) tarafından ele alınan çalışmada gübre ve mazot gibi desteklerin üreticiler açısından yeterlilik düzeyleri araştırılmıştır. Çalışmada devlet tarafından verilmekte olan bu desteklerin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır.

Sağdıç ve Çakmak (2021)'in çalışmasında Türkiye'de 2006-2009 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler kullanılmış ve destek ödemeleri ile üretim düzeyi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Hacker ve Hakemi (J) Bootstrap nedensellik testi (2006) ve Hatemi J (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlar genel

olarak değerlendirildiğinde değişkenler arasında uzun dönemde nedensellik ilişkisi bulunduğu gözlemlenmiştir.

Aktaş, Altıok ve Songur (2015) başta AB olmak üzere tarım sektöründe öne çıkan birçok ülkenin tarımsal destekleme sistemlerinin tarımsal çıktı düzeyleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmış, 1995-2010 yılları arasındaki dönem gözlemlenmiştir. Çalışmada panel veri analiz teknikleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları pazar fiyat desteği ile girdi desteğinin tarımsal çıktıyı arttırdığını göstermektedir.

Terin, Aksoy ve Güler (2013)'in yaptıkları çalışmada tarım sektöründe meydana gelen büyümenin altında yatan ekonomik faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, 1990-2012 yılları arasındaki dönemi kapsamış ve zaman serisi verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçları tarımdaki toplam sabit sermaye yatırımlarının ve tarımsal desteklerin sektörü olumlu yönde etkilediğini, tarımda istihdam edilen nüfus sayısının da tarımsal büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Kalabak ve Aslan (2021) tarafından ele alınan çalışmada alan bazlı desteklemeler, mazot-gübre desteği ve toprak analizi desteğinin buğday üretimi üzerindeki etkisi Balıkesir ilçeleri özelinde araştırılmıştır. Çalışma 2009-2015 yılları arasındaki dönemi kapsamış ve çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçları söz konusu desteklerin tarımsal üretimi olumlu etkilediğini, ancak bu etkilerin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Şaşmaz ve Özel (2019) 1980-2016 yılları arasında Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sonuç olarak bu teşviklerin uzun dönemde tarım sektörü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Yüceer, Tan ve Semerci (2020) çalışmasında 2000 yılından günümüze kadar yapılan tarımsal destekleme politikalarını incelemiştir. Çalışma bulgularına göre; 2019 yılında Türkiye'de tarımından elde edilen değerin %13'ü uygulanan tarım politikaları sonucunda oluşmaktadır. Bu değer AB-OECD rakamlarının altında, ABD rakamlarının ise üzerinde seyretmektedir.

Acar ve Eser (2020) tarafından ele alınan çalışma, Türkiye'de ve Avrupa Birliği (AB)'de tarıma verilen mali destekleri karşılaştırarak Türkiye için çıkarım yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda AB'nin üretici bazlı destekleme sistemini, Türkiye'nin ise ürün bazlı destekleme sistemini temel ilke olarak benimsediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de şudur; Türkiye'nin verilen desteklere rağmen bitkisel üretimde istikrar yakalayamadığı, hayvansal üretimde nispeten

istikrar yakaladığı tespit edilmiştir. Bu durumda yazara göre Türkiye, tarımdaki yapısal sorunlarını çözerek üretici bazlı desteklemeye geçmelidir.

Bulut ve Şahan (2020) Türkiye'nin 06-21 harmonize kodlarına sahip olan tarım ürünlerinin OECD ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Çalışma, 2013-2019 yılları arasındaki dönemi kapsamıştır. Çalışmanın genel sonucuna bakıldığında; 6 üründe OECD ülkelerine karşı rekabet gücümüz bulunmamakta, 4 ürün grubunda orta, 1 ürün grubunda ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır.

Latruffe ve Mouël (2009) tarafından ele alınan çalışmanın amacı tarımsal sübvansiyonların daha yüksek arazi değerlerine ve kiraya ne ölçüde dönüştüğünü incelemektir. Çalışmada söz konusu desteklerin, arazilerin kira bedelinin artmasına katkıda bulunduğu ve bu fiyatların diğer yandan arz fiyatının esnekliğine ve girdi ikame olanaklarına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Arsa fiyatları ve kiralari tarım desteklerine olumlu tepki vermesine karşın bu tür tepkilerin çiftlik programlarının belirsiz geleceğini yansıttığı da düşünülmektedir. Bütün bunlara ek olarak arazi fiyatlarının piyasa bazlı getiriden ziyade hükümet bazlı getirilere daha duyarlı olduğu çalışmanın önemli sonuçlarından biridir.

Yılmaz, Demircan ve Dernek (2008)'in çalışmasının amacı Isparta ilinde çiftçilerin doğrudan gelir desteğinden yararlanma düzeyi ile yararlanma ve yararlanmama üzerinde etkili olan faktörleri değerlendirmektir. Çalışmadaki kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda doğrudan gelir desteğinden yararlanma durumu ile diğer değişkenler (yaş, tarımsal kooperatiflere üyelik, elde edilen gayrisafi üretim değeri, arazi genişliği, arazi parça sayısı vs.) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Sav ve Sayın (2018) tarafından ele alınan ve ikincil verilerden yararlanılan çalışmada çiftçilerin tarımsal faaliyetlerine devam etme ve etmeme eğilimlerinin tartışılması amaçlanmış ve sonuç olarak Türkiye'de uygulanan tarımsal destek ve tarım politikalarının çiftçilerin tarımda kalması için yeterli olmadığı saptanmıştır.

Yıldız (2017)'in çalışmasında amaç, tarımsal desteklerin tarımsal üretim düzeyi üzerindeki etkilerini Türkiye özelinde analiz etmektir. Çalışmada eş bütünleşme analizi, hata düzeltme modeli VECM, nedensellik testi, VAR modeline dayalı etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda tarımsal destekleme ödemeleri ve tarımsal üretim düzeyi arasında uzun dönemli, çift yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Duru, Hayran ve Gül (2021) tarafından ele alınan çalışmada 2010-2019 yıllarına ait aylık enflasyon oranlarının tarım ve gıda ürünleri ihracatına etkisi çoklu regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak gıda enflasyonunun tarım ve gıda ürünlerinin ihracına etkisinin düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmada istikrarın sağlanması için üretim planlamasının, tarımsal desteklerin ve gıda güvenliğinin sağlanması önerilmiştir.

Civan (2010)'ın çalışmasında tarım sektörünün ekonomik/politik büyüklüğü ile desteklenme, kollaranma oranı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu varsayan Becker modeli test edilmiştir. Türkiye'de 12 üretim dalının verileri bu modeli doğrulamıştır. Ayrıca ülke gelirinin artmasıyla ve seçimlere yaklaşılmasıyla tarımsal üretim dallarının daha fazla desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Noyan (2016)'ın çalışmasında tarım teşvik politikalarında ciddi değişikliklerin yapıldığı 2014 yılları baz alınmış ve bu değişikliklerin yapısal bir kırılma oluşturup oluşturmadığı araştırılmıştır. Çalışmada cusum square testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar tarımda meydana gelen değişimlerin yapısal bir kırılma oluşturmadığını göstermektedir.

Ünal ve Fidan (2014) tarafından ele alınan çalışmanın amacı AB fonları ile sağlanan tarımsal desteklemelerin etkinlik düzeylerinin incelenmesidir. Söz konusu fon desteğinin Türkiye'ye uygulanmasının ardından ekonomiye ve Türkiye tarımına olan katkısı, Kütahya ili özelinde incelenmiştir. Çalışmada bu uygulamanın incelenen destekleme başlıklarında başarılı çıktılar ürettiği bulunmuştur.

Kaya ve Kalaycı (2021) çalışmasında tarımsal üretimin artması için ihmal edilen sektörel planlamanın önemine dikkat çekmiştir. Tüm hükümetler ülkemizin gıda ihtiyacını kendisinin karşılamasından yana olmuştur. 1923 İzmir İktisat Kongresinde tarımsal üretim için bir yol haritası çizilmiştir. 1938-1950 yılları arasında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası çıkarılmıştır. 1950-1960 yılları arasında Marshall Yardımları ve traktör ithalatıyla beraber tarımda canlanma olmuştur. 1960-1980 yılları arasında 5 yıllık planlamalar esas alınarak ithal ikameci sanayileşme modeline geçilmiştir. 24 Ocak Liberal İstikrar Kararları ile beraber tarım sektöründe ihracata dayalı büyüme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Geline süreçte tarım, piyasanın insafına bırakılmış, ithalatçılık artmış, tarımsal kamu işletmeleri özelleştirilmiş ve yerli üreticiler dış rekabetten korunamamıştır. Yazarlara göre bu ekonomik sorunu çözmenin yolu, tarımsal planlama stratejisi uygulamaktır. Bunun için de teşvikler arttırılmalı ve yeniden yapılandırmaya gidilmelidir. Böylece yerli üretim ve ucuz tüketim artacak ve cari açık azalacaktır.

Erdoğan ve Aydınbaş (2021) tarafından ele alınan çalışmada amaç, seçilmiş olan 20 ülkenin elde edilen 2000-2018 dönemlerine ait verileriyle tarımsal katma değer ve belirleyicilerinin incelenmesidir. Çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bağımlı değişken olan tarımsal katma değer ile kişi başı GSYH, brüt sabit sermaye oluşumu, tarımsal işgücü oranı, kentleşme oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bağımlı değişken ile arasında negatif ilişki bulunan bağımsız değişken ise hukukun üstünlüğüdür. Bağımsız değişkenlerden olan politik istikrar endeksi ile bağımlı değişken arasında ise anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Çil (2019) tarafından ele alınan çalışmada amaç, Balıkesir ilinde 2008-2018 yılları arasında bitkisel ürünlere verilmiş olan tarımsal teşviklerin zaman içindeki değişimini ortaya koymaktır. Teşvikleri etkileyen uluslararası kuruluşların etkilerini anlayabilmek için politik ekoloji ve politik ekonomi yaklaşımları kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan başlıca soruların cevabını alabilmek adına Tarım ve Orman Bakanlığı ve Balıkesir İl Müdürlüğünden alınan veriler durum çalışması yaklaşımı ile değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda teşviklerin çoğunlukla ülkemizin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar çerçevesinde şekillendiği, desteklerin yeterli ölçüde verilmediği, ihtiyaç sahiplerine tam anlamıyla ulaşamadığı, mevcut tarımsal teşviklerin ancak bazı yapısal reformlarla amacına ulaşabileceği saptanmıştır.

Ağızan ve Bayramoğlu (2019)'nın çalışmasında amaç, tarım işletmecilerin girişimci olma kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmada baz alınan yer Konya ilinin Ereğli ilçesi olmuştur. Çalışmada tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre belirlenen 98 tarım işletmecisine anket yapılmış ve girişimciliği etkileyen faktörler doğrusal regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken girişimcilik katsayısı, bağımsız değişkenler ise arazi miktarı, aktif sermaye, gayrisafi üretim değeri, erkek işgücü birimi, üretici yaşı, sigorta yaptırma, net karar ve eğitim değişkenleridir. Çalışma sonucunda dekara düşen aktif sermaye miktarı ve yaş değişkeninin işareti negatif, diğer değişkenlerin işareti ise pozitif olarak saptanmıştır.

Akyol (2018) çalışmasında, 2000-2016 yılları arasında yeni endüstrileşen ülkeler grubunda olan 5 ülkenin (Türkiye, Güney Afrika, Brezilya, Meksika, Çin) tarımsal teşvikleri ve tarımsal katma değeri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada panel veri eşanlı denklemler sisteminden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre tarımsal teşviklerde meydana gelen artış, tarımsal katma değer üzerinde pozitif ve olumlu bir etki meydana getirmektedir.

Kamacı (2006)'nın çalışmasında amaç, tarımda doğrudan gelir desteği politikasının başarısını ölçmektir. Çalışmada ayrıca doğrudan gelir desteği ve diğer desteklemeler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede doğrudan gelir desteğinin yeniden revize edilmesi gereği vurgulanmıştır. Söz konusu çalışmada aynı zamanda Türkiye'nin ortak tarım politikası (OTP)'na uyumu da ele alınmıştır. Sonuç olarak ise Türkiye'nin OTP'sında diğer birçok ülkeye nazaran daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lök ve Yıldız (2015) tarafından ele alınan çalışmada yerel ürünler, yerli ürünlere coğrafi işaretlerin sağlanması, bu ürünleri üreten işletmelere yönelik teşvik ve finansman politikalarının teorik çerçevesi ele alınmıştır. Çalışmada Bolu ili baz alınmış ve Bolu ilinde yerel ürün imal eden mikro işletmelerin AB fonları ile genel teşvik ve finansman araçlarından yararlandırılma potansiyeli analiz edilmiştir. Çalışmada Bolu ilinin desteklerden faydalanabilmesi için ilk 42 il içerisine girmesi gerektiği, destek mekanizmalarından faydalanabilmek için kurum yetkilileri ve üreticiler arasında koordinasyon kurulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Taşkıran ve Özudoğru (2010) Türkiye'deki tarımsal kredi uygulamalarını ele almış ve eğitim sektörünün nispeten düşük olduğu tarım sektörünün ekonomiye olan katkısını arttırabilmek için kredi işlemlerinin basit bir temele dayandırılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca bu çalışmaya göre faiz oranları piyasa koşullarına düşürülmeli, üreticinin yüksek faizle borçlanması engellenmeli, kredinin amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı da denetlenmelidir.

Ersöz (2022) çalışmasında gıda güvencesi ve tarım sektöründe sürdürülebilirlik konularını ele almış, çalışmada Mısır, Lübnan ve Türkiye üzerinden analizler yapılmış ve liberalizmin etkisiyle ülkelerin politikalarında değişimler görüldüğü, kamu sektörünün rolünün azaldığı, bu durumun gelişmekte olan ülkelerin tarım politikaları üzerinde olumlu sonuçlar doğurmadığı, söz konusu ülkelerdeki politikaların kapsamlı politikalar aracılığıyla iyileştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Güldal ve Özçelik (2022) tarafından ele alınan çalışmada Aydın iline bağlı Kasaplar köyündeki akıllı tarım işletmeleri ve çevre köylerdeki konvansiyonel tarım işletmeleri ele alınmıştır. Metod olarak konvansiyonel tarımla ilgilenen çiftçilerin akıllı tarım hakkındaki bilgi düzeyleri incelenmiş, işletmelerin sermaye durumları ve yıllık faaliyet durumları tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda konvansiyonel tarım işletmelerinin, akıllı tarım uygulamalarını gerçekleştirme olanağının az olduğu kanısına varılmıştır.

Aksoylu ve Karaalp-Orhan (2022) tarafından ele alınan çalışmada Türkiye ile AB üyesi olan 5 Doğu Avrupa ülkesi ele alınmış, Türkiye tarım sektörünün AB OTP'sı incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin AB Ortak Tarım Politikası fonlarından yararlanmaya yönelik altyapı ve kurumsal düzenlemeleri sağlamasının gerektiği ön plana çıkmıştır. Ayrıca ürün bazlı fiyat desteği yerine doğrudan ödeme yönteminin gerçek üreticiye uygulanması ve kırsal kalkınma politikalarının gerçekleşmesiyle sektörel kalkınmanın gerçekleşeceği vurgulanmıştır.

Sezer (2022) tarafından ele alınan çalışmada amaç, tarımda kadın ücretsiz aile işçiliğinin boyutlarını incelemek ve bunun kadınlar üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Çalışmada, İzmir-Torbalı; Karakızlar, Karakuyu ve Çapak mahallelerinde bu şartlarda çalışan 9'u erkek, 30'u kadın olmak üzere toplamda 39 tarım işçisi üzerinden nitel bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak, bunun kadınlara ağır sorumluluklar yüklediği ve kadınların bu sebeple sosyal güvenlik, karar alma, iş paylaşımı ve yoğunluğu, çalışma koşulları, sosyal hayata katılım gibi konularda oldukça dezavantajlı bir konumda oldukları kanısına varılmıştır.

Kadakoğlu ve Yılmaz (2022)'in çalışmasında Türkiye'de ayçiçeği üretimine yönelik yapılan tarımsal desteklemelerin, üretici eline geçen ayçiçeği fiyatı, ayçiçeği ithalat fiyatı ve mazot-gübre fiyatlarının ayçiçeği ekim alanları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışmadaki ekonometrik model, çoklu regresyon analizi yapılarak oluşturulmuştur. Çalışma 1991-2020 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmanın sonucuna göre ayçiçek üretiminde mazot-gübre desteğinin artırılması ve maliyet avantajı sağlayacak politikaların uygulanması önerilmiştir.

Türkiye'de hayvancılığın geliştirilmesi için farklı yollara başvurulmuştur. Buna bağlı olarak özellikle 2000 yılı sonrasında ülkemizde desteklemelere yönelik önemli adımlar atılmıştır. Demir ve Yavuz (2010) tarafından yapılan çalışmanın amacı, farklı bölgelere göre çiftçilerin destekleme politikalarına olan yaklaşımlarını analiz etmektir. Batı Marmara Bölgesi ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesini kapsayan bu çalışmada 540 hayvancılık işletmesinden yüz yüze anket yöntemiyle veriler elde edilmiştir. Analiz sonucuna göre Batı Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmecilerin Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki işletmecilere göre daha genç, eğitim seviyesi bakımından daha ileri, daha az tarım dışı faaliyette bulunan ve ev ihtiyacının yanında piyasa için üretim yapan bireyler olduğu görülmüştür. Bu bağlamda farklı bölgelerdeki çiftçilerin desteklere olan yaklaşımı göz

önüne alındığında, desteklemelerin bölgeler de göz önüne alınarak yapılmasında fayda görülmüştür.

Torgut, Annayev, Türkekul ve Örmeci Kart (2019) tarafından ele alınan çalışmada amaç, İzmir ili süt işletmelerinde hayvancılık desteklemelerinin işletmelere etkisini araştırmaktır. Araştırma Ödemiş ve Tire ilçelerinden 67 işletmeye ait anket verilerinden oluşmaktadır. Araştırma sonuçları, söz konusu işletmelerin tamamının hayvancılık desteklerinden faydalandığını ve en çok yararlanılan hayvancılık destek türlerinin mazot/gübre desteği, buzağı desteği ve süt primi olduğunu göstermiştir. Ayrıca uygulanan desteklemelerin en fazla orta büyüklükteki işletmelere etkisinin olduğu da araştırma bulgularından biridir.

5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ TARIMSAL DESTEKLEMELER VE TARIM SEKTÖRÜ ÜZERİNE AMPİRİK UYGULAMA

5.1. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

5.1.1. Veri seti

Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarım sektörü için verilen çeşitli tarımsal destekler ile Güneydoğu tarımı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmek için çeşitli veri setlerinden yararlanılmıştır. Bunlar içinden toplam tarımsal desteklemeler, alan bazlı tarımsal desteklemeler, fark ödemesi desteklemeleri ve hayvancılığa yönelik desteklemeler Tarım ve Orman Bakanlığında elde edilmiştir. Tarım sektörüne yönelik göstergelerden üretim miktarı, tarımsal dış ticaret, tarım alanları, tarımsal ürün değeri, tarımsal Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) TÜİK veri tabanından alınmıştır. Tarımsal verimlilik değişkeni birim alandan elde edilen tarımsal üretim miktarını göstermektedir ve tarımsal üretim değişkeninin tarımsal alan değişkenine bölümü ile hesaplanmıştır. Yağış miktarındaki değişimlere ait değişken ise Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerinden elde edilmiştir. Analizlerde yer alan değişkenlere ait gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler gibi tanımlayıcı istatistikler Tablo 5.1’de rapor edilmiştir.

Tablo 5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
Toplam destek	171	6.47e+07	87300000	3194912	385000000
Alan bazlı d.	171	17900000	19400000	1721694	99900000
Fark ödemesi d.	171	38000000	69300000	.0006665	310000000
Hayvancılık d.	171	4949752	4690915	.0066655	19400000
Üretim Miktarı	171	919542.6	975628.7	33775	4447933
Tarımsal GSYH	171	546271.4	490306.8	9.351.647	2368458
Tarımsal ihracat	171	617105.7	1459591	360	6872020
Tarımsal alan	171	269517.3	276920.7	36578	1013487
Verimlilik	171	3.382.464	1.093.314	.7740346	8.260.138
Üretim değeri	171	485823.2	486803.5	46059.67	2420753
Ort. Yağış	171	5.595.622	1.978.286	2.182.222	1.264.222

Ekonometrik modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon matrisi Tablo 5.2’de gösterilmiştir. Buna göre, toplam tarımsal desteklemeler genel olarak analizlerde kullanılan tarımsal göstergeler ile pozitif korelasyona sahiptir. Tarımsal ihracatın hayvancılık desteklemeleri hariç diğer tarımsal desteklemeler ile negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Hayvancılığa yönelik verilen desteklemeler ve fark ödemesi desteklemeleri analizlerde kullanılan ortalama yağışlar hariç tüm değişkenler ile pozitif korelasyona sahiptir.

Tablo 5.2. Korelasyon Matrisi

	Toplam D.	Alan B.D.	Fark Ö.D.	Hayvan. D.	Üretim	İhracat	Alan	Verim	Üretim değ.	T.GSY H	Ort. Yağış
Top. D.	1										
Alan B	0,75	1									
Fark Ö	0,98	0,64	1								
Hayv.D	0,49	0,09	0,47	1							
Üretim	0,9	0,73	0,87	0,48	1						
İhracat	-0,06	-0,04	-0,10	0,28	-0,03	1					
Alan	0,88	0,84	0,82	0,35	0,95	-0,13	1				
Verim	0,11	-0,08	0,11	0,41	0,21	0,57	0,03	1			
Üretim	0,93	0,73	0,9	0,52	0,92	0,13	0,88	0,23	1		
T.GSY H	0,91	0,71	0,87	0,57	0,92	0,11	0,89	0,23	0,96	1	
Ort.Y.	-0,29	-0,26	-0,28	-0,12	-0,23	0,01	-0,26	0,05	-0,28	-0,27	1

5.1.2.Ekonometrik model

Güneydoğu Anadolu bölgesi tarım sektörüne yönelik verilen destekleme türlerinin tarımsal göstergeler üzerindeki etkisinin analiz edildiği ekonometrik modeller aşağıdaki denklemlerde matematiksel olarak gösterilmiştir. Ekonometrik modeller tahmin edilmeden önce çeşitli tanı testleri uygulanmıştır. İlk olarak modellere uygun tahmincilerin seçilmesi sürecinde Hausman spesifikasyon testi uygulanmıştır. Hausman testi havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi, rassal etkiler tahmincisi ve sabit etkiler tahmincileri arasından

veri setine en uygun modeli seçer. Hausman test sonucu veri setine en uygun tahmin modelinin sabit etkiler modeli olduğunu göstermiştir. İkinci olarak her bir tahmin modeline yönelik otokorelasyon (Baltagi-Wu LBI testi), birimler arası korelasyon (Breusch-Pagan Lagrange çarpanı testi) ve değişen varyans (Değiştirilmiş Wald testi, heteroscedasticity) testleri uygulanmıştır. Test sonuçları modellerin her birinde birimler arası korelasyon ve otokorelasyon problemi olmadığını fakat heteroscedasticity problemi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, değişen varyans problemi nedeniyle modeller dirençli standart hata terimleri ile tahmin edilmiştir.

$$\dot{Uretim}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Topdestek_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.1)$$

Eşitlik (5.1)'de yer alan tahmin modelindeki *Üretim* değişkeni modelin bağımlı değişkeni olup tarımsal üretim miktarını göstermektedir. Modeldeki *Topdestek* değişkeni modelin ilgi bağımsız değişkeni olup toplam tarımsal destekleri sembolize etmektedir. Eşitlik (5.1)'deki *Kontrol* ise kontrol değişkenlerini içeren matrisi göstermektedir. Tüm tahmin modellerinde kontrol değişkeni olarak tarımsal üretim değeri, tarımsal gelir ve yıllık ortalama yağış miktarları kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan α sembolü modele ait sabit terimi ve değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritması kullanıldığı için değişken katsayıları esneklikleri göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bağımsız değişkendeki yüzde birlik değişim bağımlı değişkendeki yüzde bir birimlik değişimle ilişkili olacaktır. Son olarak, tüm modellerde yer alan alt simgeler *i* ve *t* sırasıyla il ve yılı, ε ise dirençli standart hata terimlerini sembolize etmektedir.

Türkiye'de verilen tarımsal desteklemeler fark ödemesi desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler ve hayvancılığa yönelik verilen desteklemeler olarak üç ana başlıkta değerlendirildiği için Eşitlik (5.1) tarımsal destekleme türlerine göre alt tahmin modellerine ayrılmıştır ve aşağıdaki eşitliklerde bu alt modeller matematiksel olarak ifade edilmiştir. Eşitlik (5.2)'de yer alan Fark Ödemesi bağımsız değişkeni fark ödemesi tarımsal desteklerini, Eşitlik (5.3)'de yer alan Alan Bazlı değişkeni alan bazlı tarımsal destekleri, Eşitlik (5.4)'de yer alan Hayvancılık değişkeni ise hayvancılığa yönelik verilen tarımsal desteklemeleri göstermektedir. Eşitliklerde yer alan diğer sembol ve değişkenler yukarıdaki Eşitlik (5.1)'de açıklanmıştır.

$$\dot{Uretim}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Fark\ddot{O}demesi_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.2)$$

$$\dot{U}retim_{i,t}=\alpha_0+\alpha_1AlanBazlı_{i,t}+\alpha_2Kontrol_{i,t}+\varepsilon_{i,t} \quad (5.3)$$

$$\dot{U}retim_{i,t}=\alpha_0+\alpha_1Hayvancılık_{i,t}+\alpha_2Kontrol_{i,t}+\varepsilon_{i,t} \quad (5.4)$$

Tahmin modellerinde tarım sektörüne ait kullanılan bir diğer gösterge ise tarımsal ihracattır. Eşitlik (5.5) ve alt modeller Eşitlik (5.6), (5.7) ve (5.8)'de yer alan ekonometrik modeller tarımsal desteklemelerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarımsal ihracatı nasıl etkilediğini tahmin etmektedir.

$$\dot{I}hracat_{i,t}=\alpha_0+\alpha_1Topdestek_{i,t}+\alpha_2Kontrol_{i,t}+\varepsilon_{i,t} \quad (5.5)$$

Eşitlik (5.6)'da yer alan tahmin modelindeki İhracat değişkeni modelin bağımlı değişkeni olup yapılan ihracat miktarını göstermektedir. Modeldeki Topdestek değişkeni modelin ilgili bağımsız değişkeni olup toplam tarımsal destekleri sembolize etmektedir. Eşitlik (5.6)'daki kontrol ise kontrol değişkenini içeren matrisi göstermektedir. Tüm tahmin modellerinde kontrol değişkeni olarak tarımsal üretim değeri, tarımsal gelir ve yıllık ortalama yağış miktarları kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan α sembolü modele ait sabit terimi ve değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritması kullanıldığı için değişken katsayıları esneklikleri göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bağımsız değişkendeki yüzde birlik değişim bağımlı değişkendeki yüzde bir birimlik değişimle ilişkili olacaktır. Son olarak, tüm modellerde yer alan alt simgeler i ve t sırasıyla il ve yılı, ε ise dirençli standart hata terimlerini sembolize etmektedir.

Türkiye'de verilen tarımsal desteklemeler fark ödemesi desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler ve hayvancılığa yönelik verilen desteklemeler olarak üç ana başlıkta değerlendirildiği için Eşitlik (5.5) tarımsal destekleme türlerine göre alt tahmin modellerine ayrılmıştır ve aşağıdaki eşitliklerde bu alt modeller matematiksel olarak ifade edilmiştir. Eşitlik (5.6)'de yer alan Fark Ödemesi bağımsız değişkeni fark ödemesi tarımsal desteklerini, eşitlik (5.7)'de yer alan Alan Bazlı değişkeni alan bazlı tarımsal destekleri, Eşitlik (5.8)'de yer alan Hayvancılık değişkeni ise hayvancılığa yönelik verilen tarımsal desteklemeleri göstermektedir. Eşitliklerde yer alan diğer sembol ve değişkenler yukarıdaki Eşitlik (5.1)'de açıklanmıştır.

$$\dot{I}hracat_{i,t}=\alpha_0+\alpha_1FarkÖdemesi_{i,t}+\alpha_2Kontrol_{i,t}+\varepsilon_{i,t} \quad (5.6)$$

$$İhracat_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 AlanBazlı_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.7)$$

$$İhracat_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Hayvancılık_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.8)$$

Yapılan analizlerde yer alan bir başka tarımsal gösterge ise tarımsal alan değişkenidir. Eşitlik (5.10) ve alt modellerinde tarım alanlarındaki değişim ile tarımsal desteklemeler arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

$$Alan_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Topdestek_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.9)$$

Eşitlik (5.9)'da yer alan tahmin modelindeki Alan bazlı desteklemeler değişkeni modelin bağımlı değişkeni olup yapılan ihracat miktarını göstermektedir. Modeldeki Topdestek değişkeni modelin ilgili bağımsız değişkeni olup toplam tarımsal destekleri sembolize etmektedir. Eşitlik (5.9)'daki kontrol ise kontrol değişkenini içeren matrisi göstermektedir. Tüm tahmin modellerinde kontrol değişkeni olarak tarımsal üretim değeri, tarımsal gelir ve yıllık ortalama yağış miktarları kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan α sembolü modele ait sabit terimi ve değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritması kullanıldığı için değişken katsayıları esneklikleri göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bağımsız değişkendeki yüzde birlik değişim bağımlı değişkendeki yüzde bir birimlik değişimle ilişkili olacaktır. Son olarak, tüm modellerde yer alan alt simgeler i ve t sırasıyla il ve yılı, ε ise dirençli standart hata terimlerini sembolize etmektedir.

Türkiye'de verilen tarımsal desteklemeler fark ödemesi desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler ve hayvancılığa yönelik verilen desteklemeler olarak üç ana başlıkta değerlendirildiği için Eşitlik (5.9) tarımsal destekleme türlerine göre alt tahmin modellerine ayrılmıştır ve aşağıdaki eşitliklerde bu alt modeller matematiksel olarak ifade edilmiştir. Eşitlik (5.10)'de yer alan Fark Ödemesi bağımsız değişkeni fark ödemesi tarımsal desteklerini, Eşitlik (5.11)'de yer alan Alan Bazlı değişkeni alan bazlı tarımsal destekleri, Eşitlik (5.12)'de yer alan Hayvancılık değişkeni ise hayvancılığa yönelik verilen tarımsal desteklemeleri göstermektedir. Eşitliklerde yer alan diğer sembol ve değişkenler yukarıdaki Eşitlik (5.1)'de açıklanmıştır.

$$Alan_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 FarkÖdemesi_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.10)$$

$$Alan_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 AlanBazlı_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.11)$$

$$Alan_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Hayvancılık_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.12)$$

Son olarak, analizlerde kullanılan bir başka tarımsal gösterge tarımsal verimliliktir. Dolayısıyla Eşitlik (5.14) ve alt modellerinde tarımsal verimlilik ve tarımsal desteklemeler ilişkisi tahmin edilmiştir.

$$Verimlilik_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Topdestek_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.13)$$

Eşitlik (5.13)'te yer alan tahmin modelindeki *Verimlilik* değişkeni modelin bağımlı değişkeni olup alınan verim miktarını göstermektedir. Modeldeki *Topdestek* değişkeni modelin ilgili bağımsız değişkeni olup toplam tarımsal destekleri sembolize etmektedir. Eşitlik (5.13)'teki kontrol ise kontrol değişkenini içeren matrisi göstermektedir. Tüm tahmin modellerinde kontrol değişkeni olarak tarımsal üretim değeri, tarımsal gelir ve yıllık ortalama yağış miktarları kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan α sembolü modele ait sabit terimi ve değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritması kullanıldığı için değişken katsayıları esneklikleri göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bağımsız değişkendeki yüzde birlik değişim bağımlı değişkendeki yüzde bir birimlik değişimle ilişkili olacaktır. Son olarak, tüm modellerde yer alan alt simgeler i ve t sırasıyla il ve yılı, ε ise dirençli standart hata terimlerini sembolize etmektedir.

Türkiye’de verilen tarımsal desteklemeler fark ödemesi desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler ve hayvancılığa yönelik verilen desteklemeler olarak üç ana başlıkta değerlendirildiği için Eşitlik (5.13) tarımsal destekleme türlerine göre alt tahmin modellerine ayrılmıştır ve aşağıdaki eşitliklerde bu alt modeller matematiksel olarak ifade edilmiştir. Eşitlik (5.14)’de yer alan Fark Ödemesi bağımsız değişkeni fark ödemesi tarımsal desteklerini, Eşitlik (5.15)’de yer alan Alan Bazlı değişkeni alan bazlı tarımsal destekleri, Eşitlik (5.16)’de yer alan Hayvancılık değişkeni ise hayvancılığa yönelik verilen tarımsal desteklemeleri göstermektedir. Eşitliklerde yer alan diğer sembol ve değişkenler yukarıdaki Eşitlik (5.1)’de açıklanmıştır.

$$Verimlilik_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 FarkÖdemesi_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.14)$$

$$Verimlilik_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 AlanBazlı_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.15)$$

$$Verimlilik_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 Hayvancılık_{i,t} + \alpha_2 Kontrol_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5.16)$$

5.1.3.Bulgular

Tablo 5.3'te bağımlı değişken olan tarımsal üretim miktarı ile bağımsız değişkenlerimiz arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Buna göre toplam destek miktarındaki %1'lik artış üretim miktarını %0.4 oranında azaltmaktadır. Ancak söz konusu ilişki, istatistiksel açıdan anlamsızdır.

Tablo 5.3. Sabit Etkiler Regresyon Analizi; Tarımsal Üretim ve Desteklemeler

Bağımlı Değişken: Tarımsal Üretim Miktarı				
Değişkenler	Üretim Miktarı	Üretim Miktarı	Üretim Miktarı	Üretim Miktarı
Model	(1)	(1a)	(1b)	(1c)
Toplam Destek (log-US\$)	-0.047 (0.065)			
Fark Ödemesi (log-US\$)		0.015* (0.008)		
Alan Bazlı (log-US\$)			-0.165*** (0.042)	
Hayvancılık (log-US\$)				0.030*** (0.010)
Üretim Değeri (US\$)	0.237** (0.092)	0.190** (0.088)	0.228*** (0.084)	0.198** (0.085)
Tarımsal GSYH (US\$)	0.231*** (0.069)	0.196*** (0.067)	0.146** (0.066)	0.123* (0.072)
Yıllık Ort. Yağış	0.175** (0.073)	0.215*** (0.070)	0.154** (0.067)	0.207*** (0.068)
Sabit	7.371*** (1.057)	7.192*** (0.861)	10.496*** (1.225)	7.867*** (0.890)
Gözlem Sayısı	171	171	171	171
İl Sayısı	9	9	9	9

Not: *, **, *** sembolleri katsayıların sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içindeki sayılar dirençli standart hata terimlerini ifade etmektedir. Bağımlı değişken tarımsal üretim miktarı değişkenidir.

Fark ödemesi desteklerindeki %1'lik artış, üretim miktarını %0.1 oranında arttırmaktadır ve bu ilişki istatistiksel açıdan anlamlıdır. Alan bazlı desteklerdeki %1 oranındaki artış üretim miktarını %0.16 oranında azaltmaktadır ve bu azalış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Hayvancılık desteklerindeki %1'lik artış, üretim miktarını %0.3 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Üretim değeri, tarımsal GSYH ve yıllık ortalama yağışlar ise genel olarak tarımsal üretimi arttırmaktadır. Söz

konusu verilerde, alan bazlı desteklemelerin tarımsal üretimi önemli ölçüde azaltması dikkat çeken bir ayrıntıdır.

Tablo 5.4. Sabit Etkiler Regresyon Analizi ; Tarımsal İhracat ve Desteklemeler

Bağımlı Değişken: Tarımsal İhracat Miktarı				
Değişkenler	İhracat Miktarı	İhracat Miktarı	İhracat Miktarı	İhracat Miktarı
Toplam Destek (log-US\$)	0.812*** (0.216)			
Fark Ödemesi (log-US\$)		0.084*** (0.028)		
Alan Bazlı (log-US\$)			-0.686*** (0.142)	
Hayvancılık (log-US\$)				0.216*** (0.031)
Üretim Değeri (US\$)	0.493 (0.304)	0.698** (0.298)	0.898*** (0.282)	0.715*** (0.265)
Tarımsal GSYH (US\$)	0.986*** (0.229)	1.090*** (0.228)	0.916*** (0.224)	0.531** (0.224)
Yıllık Ort. Yağış	0.060 (0.241)	-0.065 (0.238)	-0.354 (0.226)	-0.082 (0.211)
Sabit	-21.731*** (3.501)	-12.443*** (2.917)	0.851 (4.137)	-7.193** (2.763)
Gözlem Sayısı	171	171	171	171
İl Sayısı	9	9	9	9

Not: *, **, *** sembolleri katsayıların sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içindeki sayılar dirençli standart hata terimlerini ifade etmektedir. Bağımlı değişken tarımsal üretim miktarı değişkenidir.

Tarımsal ihracat miktarı ve bağımsız değişkenlerimiz arasındaki ilişkinin analiz edildiği Tablo 5.4'te toplam desteklerdeki %1'lik artış, ihracat miktarını %0.81 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Fark ödemesi desteklerindeki %1'lik artış, tarımsal ihracat miktarını %0.8 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Alan bazlı desteklerdeki %1'lik artış, tarımsal ihracat miktarını %0.68 oranında azaltmaktadır ve bu azalış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Son olarak hayvancılık desteklerindeki %1'lik artış, tarımsal ihracat miktarını %0.21 oranında arttırmaktadır ve bu artış, istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bağımlı değişkenimiz olan ihracat miktarı ile kontrol

değişkenlerimiz arasındaki ilişkiye bakıldığında, genel olarak üretim değeri, tarımsal GYSH ve yıllık ortalama yağış miktarındaki artışlar tarımsal ihracat miktarını arttırmaktadır. Burada dikkat çeken bir ayrıntı, hayvancılık destekleri ve alan bazlı desteklerin tarımsal ihracat miktarı üzerinde diğer bağımsız değişkenlere oranla daha büyük etki yaratmasıdır.

Tablo 5.5. Sabit Etkiler Regresyon Analizi; Tarımsal Alanlar ve Desteklemeler

Bağımlı Değişken: Tarımsal Alan Miktarı				
Değişkenler	Alan Miktarı	Alan Miktarı	Alan Miktarı	Alan Miktarı
Toplam Destek (log-US\$)	-0.057 (0.043)			
Fark Ödemesi (log-US\$)		-0.000 (0.005)		
Alan Bazlı (log-US\$)			0.093*** (0.028)	
Hayvancılık (log-US\$)				-0.020*** (0.007)
Üretim Değeri (US\$)	0.152** (0.060)	0.128** (0.058)	0.121** (0.056)	0.140** (0.056)
Tarımsal GSYH (US\$)	-0.075 (0.045)	-0.090** (0.045)	-0.050 (0.044)	-0.026 (0.047)
Yıllık Ort. Yağış	0.062 (0.048)	0.081* (0.047)	0.101** (0.045)	0.069 (0.044)
Sabit	11.797*** (0.691)	11.252*** (0.571)	9.246*** (0.815)	10.612*** (0.583)
Gözlem Sayısı	171	171	171	171
İl Sayısı	9	9	9	9

Not: *, **, *** sembolleri katsayıların sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içindeki sayılar dirençli standart hata terimlerini ifade etmektedir. Bağımlı değişken tarımsal üretim miktarı değişkenidir.

Tarımsal alan miktarının bağımlı değişken olarak kabul edildiği Tablo 5.5'te elde edilen bulgulara göre toplam desteklerdeki %1'lik artışın tarımsal alan miktarını %0.5 oranında azalttığı görülmektedir ancak bu azalış istatistiksel açıdan anlamsızdır. Fark

ödemesi desteklerindeki %1’lik artış, tarımsal alan miktarını %0 oranında azaltmaktadır, ancak bu azalış istatistiksel açıdan anlamsızdır. Alan bazlı desteklerdeki %1’lik artış, tarımsal alan miktarını %0.9 oranında arttırmaktadır ancak bu artış istatistiksel açıdan anlamsızdır. Hayvancılık desteklerindeki %1’lik artış, tarımsal alan miktarını % 0.9 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bağımlı değişkenimiz olan tarımsal alan miktarı ile kontrol değişkenlerimiz arasındaki ilişkiye baktığımızda; üretim değeri, ve yıllık ortalama yağışlardaki artışların, tarımsal alan miktarını arttırdığı, ancak tarımsal GSYH’daki artışların tarımsal alan miktarını azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Burada fark ödemesi desteklerinin tarımsal alan miktarı üzerinde etkili olmaması dikkat çeken bir ayrıntıdır.

Tablo 5.6. Sabit Etkiler Regresyon Analizi ; Tarımsal Verimlilik ve Desteklemeler

Bağımlı Değişken: Tarımsal Verimlilik				
Değişkenler	Verimlilik	Verimlilik	Verimlilik	Verimlilik
Toplam Destek	0.022			
(log-US\$)	(0.221)			
Fark Ödemesi		0.041		
(log-US\$)		(0.028)		
Alan Bazlı			-0.851***	
(log-US\$)			(0.133)	
Hayvancılık				0.180***
(log-US\$)				(0.031)
Üretim Değeri	0.189	0.127	0.262	0.089
(US\$)	(0.311)	(0.297)	(0.264)	(0.270)
Tarımsal GSYH	0.898***	0.845***	0.537**	0.335
(US\$)	(0.234)	(0.228)	(0.209)	(0.228)
Yıllık Ort. Yağış	0.298	0.359	0.107	0.394*
	(0.246)	(0.238)	(0.211)	(0.214)
Sabit	-12.079***	-11.112***	6.549*	-6.178**
	(3.574)	(2.916)	(3.861)	(2.812)
Gözlem Sayısı	171	171	171	171
İl Sayısı	9	9	9	9

Not: *, **, *** sembolleri katsayıların sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içindeki sayılar dirençli standart hata terimlerini ifade etmektedir. Bağımlı değişken tarımsal üretim miktarı değişkenidir

Bağımlı değişkenimiz olan tarımsal verimlilik ile bağımsız değişkenlerimiz olan toplam destekler, fark ödemesi destekleri, alan bazlı destekler ve hayvancılık destekleri arasındaki ilişkinin analiz edildiği Tablo 5.6'daki sonuçlara göre toplam desteklerdeki %1 oranındaki artış, tarımsal verimlilik miktarını %0.2 oranında arttırmaktadır ancak bu artış istatistiksel açıdan anlamsızdır. Fark ödemesi desteklerindeki %1'lik artış, tarımsal verimlilik miktarını %0.4 oranında arttırmaktadır ancak bu ilişki istatistiksel açıdan anlamsızdır. Alan bazlı desteklemelerdeki %1'lik artış, tarımsal verimlilik miktarını %85 oranında azaltmaktadır ve bu azalış, istatistiksel açıdan anlamlıdır. Son olarak hayvancılık desteklerindeki %1 oranındaki artış, tarımsal verimlilik miktarını %18 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bağımlı değişkenimiz ve kontrol değişkenlerimiz arasındaki ilişkiye genel olarak baktığımızda ise üretim değeri, tarımsal GSYH ve yıllık ortalama yağış miktarındaki artışın tarımsal verimlilik miktarını arttırdığı görülmektedir.

6. SONUÇ

Tarım, hemen hemen insanlık tarihinin başlangıcından bu yana ekonomik anlamda oldukça önemli ve kilit bir role sahip olmuştur. Tarım sektörüne olan talep her zaman canlı kalmaktadır. Çünkü tarım ülkemiz açısından hem önemli bir gelir kaynağı, hem de önemli bir gıda kaynağıdır. Ülkemiz açısından tarımın kendisi kadar, tarımsal faaliyetlerde bulunan çiftçiye devlet tarafından verilen destekler de önem arz etmektedir ve ele aldığımız çalışmada devlet tarafından verilen tarımsal desteklerin tarımsal üretim, tarımsal ihracat, tarımsal alanlar ve tarımsal verimlilik değişkenleri üzerindeki etkileri Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra tarımsal destekler ile birlikte üretim değeri, yıllık ortalama yağış miktarı ve tarımsal alan miktarı gibi sektörle yakından ilgili değişkenlerin etkileri de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma kullandığı kapsamlı panel veri seti ve spesifik ampirik yöntemler ile literatürdeki ilk yüksek lisans tez çalışması olma özelliğini taşımakta ve çalışmanın ilgili alana önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma bulgularına göre tarımsal desteklerden fark ödemesi destekleri, alan bazlı destekler ve hayvancılık destekleri tarımsal üretimi arttırmaktadır ve üretimin artmasına en çok neden olan destek türü de hayvancılık destekleri olmaktadır. Ele aldığımız destek türlerinden fark ödemesi ve hayvancılık destekleri tarımsal ihracatı arttırırken alan bazlı desteklerin tarımsal ihracatı azalttığı görülmektedir. Üçüncü bağımlı değişkenimiz olan tarımsal alan miktarının alan bazlı desteklerden olumlu, fark ödemesi destekleri ve hayvancılık desteklerinden ise olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Son olarak alan bazlı desteklemelerdeki artışın tarımsal verimliliği azalttığı, diğer iki destek türünün ise verimliliği olumlu etkilediği görülmüştür. Tarımsal desteklerin toplamına bakıldığında genel olarak analizlerde kullanılan tüm bağımlı değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Alan bazlı desteklerin analizlerdeki sektörel göstergelere etkisi genel olarak negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre sektör üzerindeki en etkili destek türünün hayvancılığa yönelik verilen destek türleri olduğu söylenebilir.

Tarımsal anlamda üretim gerçekleştiren üreticilerin, tarımsal desteklemelerle beraber motivasyonları artmakta ve bu olumlu etki, en nihayetinde ekonomimize de olumlu

yansımaktadır. Dolayısıyla tarımsal desteklemelerin artması ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Çalışmamızda dikkat çeken birkaç önemli nokta, tarımsal üretimin artmasını en çok tetikleyen destek türünün alan bazlı destekler olması, ancak tarımsal ihracat ve verimliliğin alan bazlı desteklerden olumsuz etkilenmesidir. Bununla beraber diğer iki bağımlı değişkenimiz olan tarımsal alan ve üretim, alan bazlı desteklerden olumlu yönde etkilenmektedir.

Son olarak tarımsal desteklerin çiftçiyi motive etmek, maddi yükü hafifletmek, ekilip biçilen alan miktarını arttırmak, ülkenin tarım maddeleri bakımından ihracatını arttırmak, tarımsal gelir sağlamak gibi olumlu etkilerinden dolayı politika yapıcıların tarımsal destekleri daha etkin ve verimli bir şekilde kullanmaya çalışması önerilmektedir.

Literatüre katkısı açısından, tarımsal ihracat ve verimliliğin alan bazlı desteklerden olumsuz etkilenme sebebinin araştırılması ve çalışmanın daha çeşitli değişkenlerle desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, F., & Eser, L. (2020). “Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Tarımsal Mali Desteklerin Karşılaştırılması”. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(18), 163-183.

Ağızan, K., & Bayramoğlu, Z. (2019). “Tarım İşletmelerinde Girişimciliğin Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma; Konya İli Ereğli İlçesi Örneği”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 22(2), 294-305.

Aksoylu, D., & Karaalp Orhan, H.S. (2022). “AB Ortak Tarım Politikası Çerçevesinde Türkiye ve Seçili Doğu Avrupa Ülkeleri Karşılaştırılmalı Bir Analiz”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 172-201.

Aktaş, E., Altıok, M., & Songur, M. (2015). “Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 55-74.

Akyol, M. (2018). “Tarımsal Teşviklerle Tarımsal Katma Değer Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Eşanlı Denklemler Sistemi Analizi”. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236.

Arslan, G., & Öztürk, S. (2021). *Türkiye’de Tarım Sektörünün Temel Sorunları ve Uygulanan Tarım Politikalarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: 2000-2018*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M.M., & Aydın, B. (2018). “Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 111-130.

Bayar, R. (2004). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Arazi Bölünüşü ve Tarım Alanlarındaki Değişmeler”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), 41-55.

Bulut, E., & Şahan, Ö. (2020). “Türk Tarım Ürünlerinin Rekabetçi Gücü ve Türkiye Tarım Sektöründe Devlet Destekleri”. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2916-2930.

Civan, A. (2010). “Türkiye’de Tarımsal Destek Politikaları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 127-146.

Çeker, A. (2016). “Sürdürülebilir Tarım ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”. *Electronic Turkish Studies*, 11(2), 809-836.

Çil, M.B. (2019). *Tarımsal Teşviklerin Üretimi Artırmadaki Rolü: Balıkesir’de Tarımsal Teşviklerin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Demir, N., & Yavuz, F. (2010). “Hayvancılık Destekleme Politikalarına Çiftçilerin Yaklaşımlarının Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizi”. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 113-121.

Demir, Y. (2019). “Ekolojik Tarım: Nedir? Ne Olmalıdır? Türkiye’yi Besler mi?”. *Toplum ve Hekim*, 34(5), 369-373.

Demiryürek, K. (2011). “Organik Tarım Kavramı ve Organik Tarımın Dünya ve Türkiye’deki Durumu”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 27-36.

Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Durak, B., & Karadağ, N.C. (2017). “Türkiye’de Tarım Politikaları ve Vergilendirilmesi-1”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 89-104.

Erdal, G., Erdal, H., & Gürkan, M. (2013). “Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Desteklerin Üretici Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)”. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 3(2), 92-98.

Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2021). “Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.

Ersöz, M. (2022). “İktisatın Unutulmuş Çocuğu: Tarım Sektörü ve Tarımın Orta Doğu’daki Geleceği”. Tarım Ekonomisi Dergisi, 28(1), 123-139.

Güldal, H.T., & Özçelik, A. (2022). “Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapılarının Akıllı Tarıma Uygunluğunun Değerlendirilmesi”. Tarım Ekonomisi Dergisi, 28(1), 1-11.

Kadakoğlu, B., & Yılmaz, H. (2022). “Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarının Ayçiçeği Üretimine Etkisinin Analizi”. Tarım Ekonomisi Dergisi, 28(1), 89-98.

Kalabak, A.Y., & Aslan, R. (2021). “Bazı Alan Bazlı Tarımsal Desteklerin Buğday Üretimi Üzerindeki Etkisi: Balıkesir Örneği (2009-2015)”. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39(1), 85-102.

Kamacı, A. (2006). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği ve OTP’ye Uyum Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaca, C. (2013). “Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım Politikaları: Tarım Sektöründe Atıl ve Yenilenebilir Enerji Kaynakların Değerlendirilmesi”. Turkish Journal of Agricultural Economics, 19(1), 1-11.

Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). “Türkiye’de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi”. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 23-34.

Kayran, M., & Metintaş, M.Y. (2021). “Türkiye’nin Tarım Politikaları (1918-1938)”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 115-131.

Latruffe, L., & Le Mouél, C. (2009). “Tarım Arazisi Fiyatlarında Devlet Desteğinin Sermayelendirilmesi: Ne Biliyoruz?”. Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(4), 659-691.

Lök, H., & Yıldız, S. (2015). “Yerel Ürünlerin Teşviki Ve Finansmanı, Bolu İlinin Desteklerden Yararlanma Potansiyeli.” Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(3), 157-178.

Noyan, E. (2016). Türkiye’deki Tarımsal Faaliyetlere Uygulanan Teşvik Politikalarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sav, O., & Sayın, C. (2018). “Tarımda Kalma Eğilimini Etkileyen Başlıca Faktörlerin Genel Bir Değerlendirmesi”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 21, 190-197.

Özçelik, A., & Özer, O.O. (2006). “Çiftçilere Yapılan Kimyevi Gübre Desteği ve Tarımsal Faaliyette Kullanılan Mazot İçin Destekleme Ödemelerinin Değerlendirilmesi”. Tarım Bilimleri Dergisi, 13(1), 1-8.

Sağdıç, E. N., & Çakmak, E. (2021). “Tarımsal Destek Ödemeleri ile Tarımsal Üretim Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(2), 1858-1880.

Semerci, A. (2019). “Türkiye’de Tarımsal Destekleme Uygulamaları”. Çanakkale Onsekiz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 7(1), 181-186.

Sezer, A. (2022). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Tarımda Ücretsiz Aile İşçiliği. Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duru, S., Hayran, S., & Gül, A. (2021). “Türkiye’de Gıda Enflasyonunun Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatına Etkilerinin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi”. The Journal of International Scientific Researches, 6(1), 10-18.

Şaşmaz, M.Ü., & Özel, Ö. (2019). “Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 61, 50-65.

Tan, S., Kumuk, T., Savran, F., & Everest, B. (2010). “Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları: Tarım Reformu Uygulama Projesi–ARIP”. Türkiye IX. Tarım Ekonomi Kongresi, Şanlıurfa.

Taşkıran, R., & Özudoğru, H. (2010). “Türkiye’de Tarımsal Kredi Uygulamaları”. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakóltesi Dergisi, 1, 150-163.

Terin, M., Aksoy, A., & Güler, İ. (2013). “Tarımsal Büyümeye Etki Eden Ekonomik Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma”. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 3(3), 41-50.

Torgut, E., Annayev, S., Türkeul, B., & Kart, M.Ç.Ö. (2019). “Türkiye’de Uygulanmakta Olan Hayvancılık Desteklemelerinin Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelere Etkisi: İzmir İli Örneği”. Ziraat Fakóltesi Dergisi, 14(1), 29-45.

Turhan, Ş. (2005). “Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım”. Tarım Ekonomisi Dergisi, 11(1-2), 13-24.

Uslu, H. (2021). “İklim Değişikliğinin Tarımsal Faaliyetler Üzerindeki Etkisi: Bahçecilik Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38, 458-485.

Ünal, S., & Fidan, A. (2014). “Tarımsal Destek Uygulamaları: IPARD Desteklerinin Kütahya Tarımına Etkisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya Özel Sayısı, 63-76.

Yıldız, F. (2017). “Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006–2016 Dönemi”. Sayıştay Dergisi, 104, 45-63.

Yılmaz, H., Demircan, V., & Dernek, Z. (2008). “Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme”. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9(2), 248-265.

Yüceer, S.E., Tan, S., & Semerci, A. (2020). “Türkiye’de 2000-2020 Döneminde Tarımsal Destekleme Politikalarının Gelişiminin İncelenmesi”. Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 1(2), 36-46.